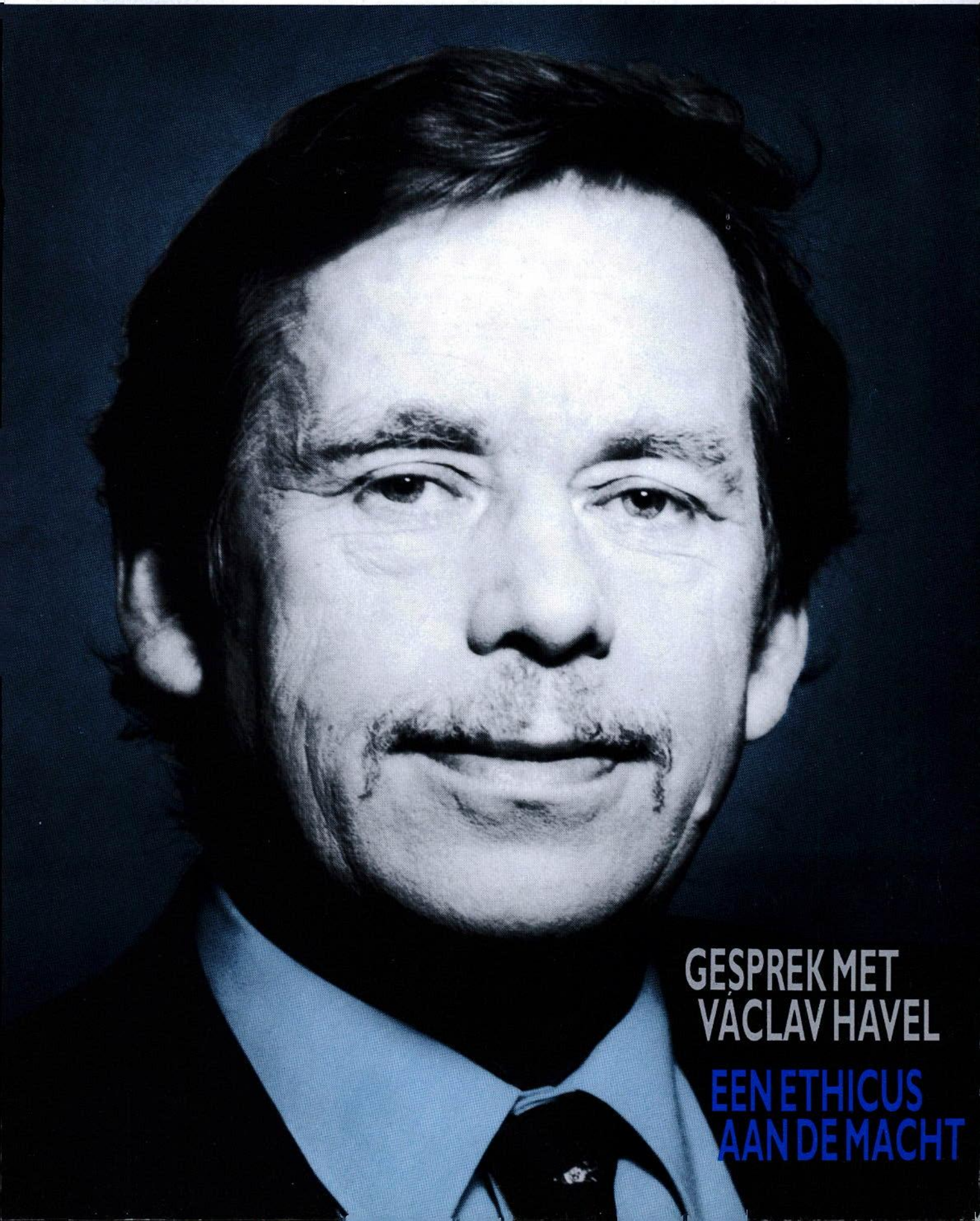

HUMANIST

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND MEI 1990 - NUMMER 5

GESPREK MET
VÁCLAV HAVEL

EEN ETHICUS
AAN DE MACHT

HUMANIST

UITGAVE VAN
HET HUMANISTISCH VERBOND

45-STE JAARGANG
MEI 1990
NR. 5

Redactie-adres
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145
Sekretariaat: Martin de Zoete
(toestel 45)
Kantooradres: Oudkerkhof 11,
3512 GH Utrecht
faxnr.: 030-367104

Redactie
Hes van Huizen (hfdred)
Ingeborg van Teeseling

Vormgeving
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Druk
Brouwer Offset BV Utrecht

Aan dit nummer werkten o.a. mee

Hans Achterhuis
Bert Boelaars
Tom Janssen
Frans Jennekens
Jan Glastra van Loon
Theodor Holman
Eric Hoogenboom
Mieke Julien
Chris Pennarts

Redaktiekommissie:

Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Marc Hermesen

Abonnement

Een jaarabonnement kost f 30,-. Bel
030 - 318145 (toestel 28)

Leden van het Humanistisch
Verbond ontvangen het blad gratis.
Zie achterin dit blad

Advertentietarieven

De tarieven van febr. 1988
zijn van kracht.
Op aanvraag verkrijgbaar

Volgend nummer

In het volgende nummer van de Hu-
manist: special over het onderwerp
bio-ethiek. Een dubbelnummer dat
rond 1 juli zal verschijnen

Kopij voor dit nummer moet
binnen zijn uiterlijk 11 juni

FOTO OMSLAG: ANP

IN DIT NUMMER: VACLAV HAVEL

Lange tijd in eigen land een verguisd en
verboden schrijver. Maar sinds kort
alom gerespekteerd president van een
demokratisch Tsjechoslowakije. Frans
Jennekens en Erik Hogenboom hadden
exklusief voor de Humanistische
Omroep Stichting en voor de Humanist
een lang interview met de man die
zichzelf ziet als een humanist..... pagina 6

MIJN MOEDER

"Mijn moeder betreurt dat ze geen keuze
had en ik betreur het dat ik geen keuze
kon maken." Een citaat uit het verhaal
van Mieke Julien over de relatie tussen
haar en haar moeder. Zij beschrijft hoe
die relatie in de loop van de jaren steeds
weer veranderde. Een onvoltooide
vooruitgangpagina 12

WATER

Water alleen maar zien als middel, als
materiaal voor de mens, leidt ertoe dat
het ondanks toepassing van moderne
technologieën alleen maar schaarser
wordt. Dit stelt de filosoof Hans
Achterhuis in zijn oratie als
humanistisch hoogleraarpagina 14

MILIEU

Kortere afstanden tussen wonen
werken en meer geld voor openbaar
vervoer en fietsfaciliteiten. Dat zijn
mogelijkheden om de toenemende last
van de mobiliteit te beperken. Het derde
deel van de serie over het milieu gaat
daar overpagina 18

(INGEZONDEN MEDEDELING)

STICHTING
STEUNFONDS
PRAKTISCH
HUMANISME
OUDKERKHOF 11, 3512 GH UTRECHT
TELEFOON 030 - 322786
BANK C&E 69.97.13.889
GIRO 6168

Vrijstelling van suksessierechten
in 1989: f 13.324,- voor ideële
stichtingen. Tip: denkt u aan een
legaat van ongeveer die grootte,
blijf dan onder dat bedrag, anders
wordt alles belast.

Voor meer informatie: M. v. d. Lans 030-322786, Oudkerkhof 11
te Utrecht.

MACHT IS NIET VIES

Macht verdient, net als seks waarmee dat (althans voorzover hetero-) al eerder is gebeurd, uit de la van de vieze dingen te worden gehaald. Macht hoort thuis bij al datgene waar mensen niet buiten kunnen zoals benen om zich mee voort te bewegen, handen om iets mee te maken, een taal om in te spreken, andere mensen om gedachten en gevoelens mee uit te wisselen. Niet macht, seks, taal, handen, voeten enzovoort zijn op zichzelf vies of juist niet, maar de manier waarop wij ermee omgaan zijn dat.

Ik weet niet precies wanneer macht in die la van vieze dingen terecht is gekomen, ik kan wel aangeven hoe dat is gebeurd. De omzetting van macht van iets neutraals in iets slechts heeft zich in onze beschaving voltrokken in en door de opkomst van het christelijke monotheïstische mens- en wereldbeeld. De voorstelling dus, dat er één god (niet een heel aantal goden en godinnen) is en wel een almachtige god die de wereld met alles erop en eraan heeft geschapen volstrekt zoals hem dat belieft, ook de mens. Ik noem de mens speciaal, omdat er met de mens in deze

voorstelling iets heel bijzonders aan de hand is.

Mensen zijn volgens het christelijke mens- en wereldbeeld volstrekt anders dan alle andere levende wezens. De schepper heeft hen namelijk geschapen naar zijn evenbeeld, hij heeft hun iets van zichzelf gegeven, zij hebben niet zoals de planten en dieren een sterfelijk maar een *onsterfelijke* ziel. Dat ene uitzonderlijke feit overschaduwde alle andere feiten, alle andere bijzonderheden van hun bestaan. Onsterfelijkheid wordt in alle godsdienstige voorstellingen gezien als een kenmerk van het goddelijke. Maar in lang niet al die voorstellingen is er een zo volstrekte scheidslijn tussen het sterfelijke en het onsterfelijke, het eeuwige en het tijdelijke als in de christelijke geloofsvoorstelling het geval is. De Grieken in de klassieke oudheid (*onze* klassieke oudheid) zagen bijvoorbeeld de hele werkelijkheid als één welgeordende, eeuwige, onveranderlijke kosmos. In die visie is dus de *hele werkelijkheid* en alles daarin op zijn eigen plaats en op zijn eigen manier als een onderdeel van dat geheel goddelijk: levenloze en levende dingen, planten en dieren én mensen. In die voorstelling is er ook ruimte voor graden en trappen van goddelijkheid:

sommige goden en godinnen zijn bijvoorbeeld van een hogere trap van goddelijkheid dan andere, zij allen zijn goddelijker dan mensen, mensen dan dieren, dieren dan planten. In die voorstelling heeft ook het ene wezen meer macht en op een andere manier macht dan het andere. Kortom, in die voorstelling is geen plaats absolute, onbeperkte almacht.

De voorstelling van één almachtige god – een god die alles kan, aan wie al het zijnde zijn bestaan dankt en aan wiens wil alles onvoorwaardelijk is onderworpen – die godsvoorstelling doet in onze beschaving zijn intree met het christendom. Met die voorstelling wordt tegelijkertijd op een heel fundamentele en principiële manier menselijke macht en machtsuitoefening, althans voorzover die niet direct van de almachtige scheppergod afgeleid kan worden, tot iets minderwaardigs, iets *zondigs* gedegradeerd.

Sedert de zondeval en de verdrijving van Adam en Eva uit het paradijs is er veel mis met het menselijke bestaan op aarde. Zoals bijvoorbeeld macht tussen mensen voorzover die in naam en tot meerdere glorie van de schepper wordt uitgeoefend. Je kunt met deze opvatting van macht binnen het christelijke ge-

loofskader nog verschillende kanten uit. Katholieke gelovigen zijn, meer dan de protestanten, door grieks-hellenistische denkbeelden beïnvloed. Voor hen zijn er gradaties en bemiddelingen – en dus hiërarchische verhoudingen mogelijk en toelaatbaar. Zij denken over het algemeen over macht minder in zwart-wit termen dan onder protestanten het geval is. Onder de laatsten zijn er die macht zó exclusief met de schepper God verbonden achten dat ook alle wereldse macht gezien moet worden als van hem afkomstig. Dit heeft als consequentie, dat zij zich verplicht voelen iedere wereldlijke macht te gehoorzamen. Dus ook aan Hitler. Alleen zo zou menselijke onmacht tegenover goddelijke almacht erkend kunnen worden. Verzet – ook tegen de wereldlijke macht – zou zondig zijn.

De variaties in het christelijke denken over macht laten nog eens extra duidelijk zien, hoe goddelijke almacht en menselijke zondigheid met elkaar zijn verknocht en hun stempel drukken op hun voorstelling van menselijke machtsuitoefening. Die christelijke opvatting van macht heeft zijn sporen in onze cultuur achtergelaten. Ook ontkerstende geesten zijn geneigd macht onder mensen *per se* als iets kwalijks te beschouwen dat hoogstens voor een verheven doel gebruikt mag worden. Dat doel heiligt dan het kwalijke middel ook tegen democratische, maar kennelijk alleen voor lagere doelen bestemde gezagsverhoudingen in. Wie ten aanzien van de herkomst van zulke machtsopvattingen de proef op de som wil nemen, kan landen en gebieden die onder overwegend katholieke invloed hebben gestaan vergelijken met andere waar het protestantisme overheerst (heeft).

Voor een humanist zijn niet mensen en menselijke machtsuitoefening zondig, kwalijk of vies, maar zijn alleen bepaalde vormen van menselijk gedrag die anderen schaden verwerpelijk. Een humanist zal dan ook niet macht uit de wereld willen bannen, maar het gebruik ervan willen onderwerpen aan regels en waarborgen die misbruik ervan tegengaan. Hij of zij zal ook niet in het verlengde daarvan politiek als een vuil bedrijf beschouwen en ethiek als een middel om zijn/haar geweten schoon te houden, maar zoeken naar staats- en regeringsvormen waarin macht zoveel mogelijk mensen en hun ontwikkelingsmogelijkheden kan dienen. De humanist zal het politieke bedrijf niet schuwen als de pest, maar naar vermogen zijn/haar verantwoordelijkheid daarin op zich nemen.

Macht is voor mensen even onmisbaar als hun handen en hun voeten, als taal en recht. Macht kan zowel ten goede als ten kwade worden gebruikt. Mensen moeten dus met haar leren omgaan en dat wil zeggen leren omgaan met zichzelf en anderen. Dát is de kern van het klassieke vormingsideaal (van de vorming van mensen tot staats- en tot wereldburgers). Dat ideaal is in de Renaissance en de Verlichting bewust hervat en nieuw leven ingeblazen als een stre-

ven naar humanisering (dat wil zeggen culturele verheffing) in de omgang van mensen met elkaar. Hiervan zijn sprekende voorbeelden te noemen. Bijvoorbeeld in het denken over het *maatschappelijke verdrag* dat mensen zou verlossen uit toestanden waarin bruut geweld overheerst. Een situatie van geïndeed burgerschap waarin zij veilig zijn voor elkaar zou dan ontstaan. Een ander voorbeeld is dat waarin de Griekse opvatting van de gemengde staat wordt hervat en toegespitst tot de *leer van de scheiding der machten* (wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende macht). Elementen van democratie, aristocratie en monarchie zijn hierin verenigd, zodat de ene vorm van macht de andere beperkt en op het rechte pad houdt. Een derde voorbeeld is de herleving van de opvatting van de straf niet als vergelding maar als een middel tot

het afschrikken van misdadigheid en baldadigheid.

Wij kijken bij het ontwikkelen van deze en andere gedachten en idealen zelden terug naar hun oorsprong. Het nut van zo'n terugblik is te ontdekken, hoe ons huidige denken door denkbeelden uit het verleden wordt beheerst of beïnvloed. Ook dat is een vorm van machtsuitoefening en wel een die onze vrijheid inperkt. Dat is een van de redenen, waarom humanisten van alle tijden de studie van het verleden en vooral van historisch gedachtengoed hebben gerekend tot de belangrijke onderdelen van de vorming van mensen tot vrije wereldburgers.

Jan Glastra van Loon

Bijeenkomsten Kinderen van de Oorlog

De Contactgroep „Kinderen van de Oorlog“ organiseert voor het komende najaar weer verschillende bijeenkomsten voor mannen en vrouwen die als kind te maken hebben gehad met de Tweede Wereldoorlog in Europa of Azië.

Uit studies van de laatste jaren is gebleken dat tienduizenden in Nederland nog steeds de gevolgen hiervan ondervinden. Gevolgen en invloeden die vaak merkbaar zijn in het leven nu. Men heeft moeite met relatievorming, weinig gevoel van eigenwaarde, identiteitsstoornissen, gevoelens van schaamte en schuld, faalangst enz.

Ontmoeting met lotgenoten kan helpen.

Lotgenoten zijn mensen, die aan het begin van de Tweede Wereldoorlog kind of jong-volwassen waren, en zij die tijdens of ná deze oorlog geboren zijn, en die nu nog invloeden ondervinden, samenhangend met hun eigen oorlogservaringen, de oorlogservaringen c.q. het oorlogsverleden van mensen uit hun directe omgeving en de wijze waarop deze samenleving hiermee is omgegaan en omgaat. Lotgenoten die elkaar juist kunnen ontmoeten omdat ze destijds kind waren, en niet verantwoordelijk zijn voor de keuzes van hun ouders. Lotgenoten zijn kinderen waarvan ouders joods waren of zigeuner; waarvan één of beide lid waren van de NSB of in het verzet zaten, Duits, Japans, Canadees waren; tijdens de Japanse bezetting of de Bersiap in Indië waren; kinderen van dwangarbeiders of burger oorlogsgetroffenen of... waren.

Doel van deze bijeenkomst is:

- mensen uit de verschillende categorieën bijeen te brengen om het isolement te doorbreken.
- begrip voor en inzicht in elkaars situatie op gang te brengen.
- elkaar te ondersteunen, vooral in het contact met de buitenwereld.
- verwerken van eigen ervaringen te stimuleren en te begeleiden.

Aktiviteiten:

1. **Enkele gespreksgroepen** die eens per 14 dagen 12 à 15 keer bij elkaar komen van half september tot april volgend jaar.

Deze groepen komen bijeen in:

Utrecht op vrijdagochtend (10.30-13.30 uur); start 14 september
 Arnhem op zaterdagochtend (10.30-13.30 uur) start 15 september
 Amsterdam op woensdagavond (19.00-22.00 uur); start 19 september

In deze gespreksgroepen wordt vooral gekeken naar de persoonlijke ervaringen en de gevolgen hiervan op het leven nu.

2. **Een weekend van 9 tot 11 november**

In dit weekend wordt vooral gekeken naar de invloeden en gevolgen die de Tweede Wereldoorlog voor de verschillende categorieën als groep heeft.

Opgelegde waarden en normen t.a.v. de eigen en de andere groepen komen ter sprake. Getracht wordt elkaar te leren ondersteunen in de konfrontatie met elkaar en de buitenwereld.

Plaats: Renkum, kosten ± f 115,-.

Informatie over alle genoemde activiteiten wordt gegeven:

- op vrijdag 1 juni '90 van 11.00 tot 14.00 uur in Utrecht,
- op zaterdag 8 september '90 van 11.00 tot 14.00 uur in Arnhem.

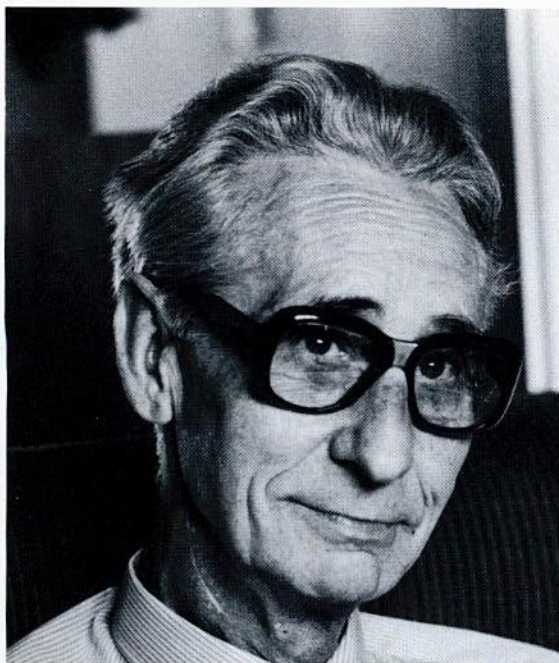
Nadere mededeling van de plaats volgt bij opgave.

Na één van deze bijeenkomsten kan men beslissen of, waar en aan welke activiteit(en) men wenst deel te nemen. Een evenwichtige verdeling van de verschillende categorieën is belangrijk. Bij opgave voor een informatiebijeenkomst gelieve men dat te vermelden, evenals welke informatiebijeenkomst men denkt te bezoeken.

Verdere inlichtingen en opgave bij: Edith Nagel-Ossendrijver, Schelmseweg 21, 6861 WP Oosterbeek, tel.: 085-334849 van 17.30-18.30 uur.

Of bij: Cisca Israël, tel.: 08370-20058 van 18-19 uur.

In memoriam: Piet Spigt

**'T IS
GEEN
LEVEN
ZONDER
DE DOOD**

"Er zijn weinig mensen te vinden die zo veelzijdig, origineel, kundig en overtuigd het werk van het Humanistisch Verbond bevorderd hebben." Met deze motivering kende de jury in 1981 de „Dr. J. P. van Praagprijs" toe aan Piet Spigt die op 6 april na een langdurig ziekbed overleed.

Spigt is 70 jaar geworden. Hij heeft zich tijdens zijn leven verdienstelijk gemaakt op tal van terreinen, waaronder de A. H. Gerhardstichting (voorloper van de HSHB, de Humanistische Stichting voor Huisvesting van Bejaarden), de vriendenvereniging „De Dageraad" (nu: „De Vrije Gedachte") en natuurlijk het Humanistisch Verbond. Hij was twintig jaar lang hoofdbestuurslid.

Grote bekendheid heeft Piet Spigt in en buiten het Verbond verworven met zijn radiopraatjes op zondagmorgen en als spreker in de plaatselijke afdelingen. Jarenlang was hij voorzitter van de taakgroep publiciteit en ook van de radio- en tv-kommissie, in een tijd dat hard gevochten moest worden voor een rechtvaardiger toewijzing van zendtijd (wat uiteindelijk is gelukt). Daarnaast voerde hij lange tijd het redaktiesekretariaat van „Rekenschap" en schreef in dit tijdschrift voor wetenschap en cultuur tal van artikelen, waaronder zijn vermaarde „Notities van een lezer". Verder heeft hij een groot aandeel gehad in het eerste „Humanistisch Perspektief".

Ook buiten de kring van het HV heeft Piet Spigt veel gepubliceerd. Hij maakte deel uit van de redactie van het verzamelde werk van Multatuli en van het tijdschrift „De Nieuwe Stem". Hij schreef een boek over de geschiedenis van de autobiografie. Dat was zeer arbeidsintensief werk want er bestond in Nederland weinig of niets op dat terrein. Toch waren het dit soort omvangrijke klussen die Piet Spigt met graagte naar zich toe trok. Oud HV-voorzitter mr. Max Rood bracht dit treffend in herinnering in zijn toespraak bij de crematie: „Piet kon heel intens genieten van het werk dat hij op zich nam. Het was hem een lust om heel ijverig en minutieus, tot op het bot, de onderwerpen uit te spitten die hem trokken."

De manier waarop Piet Spigt zijn bevindingen op schrift stelde was niet alleen markant door woordkeuze en stijl, maar bovenal helder en „to the point". Zijn in 1981 verschenen bundel „In Staat Van Besef" vormt daarvan één van de meest sprekende bewijzen. De titel van dit bij het HV nog verkrijgbare boek zag hij als de essentie van humanisme. Of zoals hij het zelf in twee zinnen samenvatte: „Tegenover de godgelovige opinie, dat wij in staat van genade zouden verkeren stelt de titel van dit boek de humanistische visie: dat wij ons in staat van besef bevinden. Niet verlost door een opperwezen, niet bestemd tot een hemels heil – maar gesteld door een opgave in deze wereld onder deze mensen, begiftigd met een oordelend besef."

Onder grote belangstelling namen velen op 11 april afscheid van één van de groten die het Humanistisch Verbond gekend heeft. De titel van een van zijn opstellen stond boven de rouwkaart: *'t Is geen leven zonder de dood*. Met grote erkentelijkheid zal dit kernachtige gezegde in de herinnering verbonden blijven met het leven én de dood van Piet Spigt.

Bert Boelaars

Coornhertprijs ingesteld

In het kader van nationale herdenking van de humanist Coornhert zal dit jaar voor het eerst de tweejaarlijkse Coornhertprijs wordt uitgereikt. Deze is ingesteld door de Coornhertstichting. Met deze prijs zullen primair gemeentelijke belangen worden behartigd. De prijs wordt toegekend aan personen, groepen of instellingen die „de harmonisering van de Nederlandse samenleving hebben bevorderd", zo stelt het persbericht van de Stichting. Wat de prijs precies beoogt? Het persbericht zegt het zo: „De Coornhertprijs dient gezien te worden in het licht van de harmonisering van de Nederlandse samenleving (zoals neergelegd in het eerste artikel van onze grondwet) en van de 'sociale vernieuwing', omschreven als het stimuleren van decentralisatie van van verantwoordelijkheid naar de burgers, een sociaal gedrag dat het samenleven van een ieder ten goede komt en een daarmee samenhangende verdeling van materiële en immateriële voorzieningen."

Het Fonds Coornhertprijs wordt gefinancierd door publiekrechtelijke overheden (met name gemeentebesturen), terwijl de Verenigde Spaarbank voor 1990 een substantiële bijdrage heeft gestort en in principe tot en met het jaar 2000 eenzelfde medewerking heeft toegezegd. De prijs zal deze in overleg met de beoordelingscommissie worden besteed aan een project van gemeenschappelijk gemeentelijk belang. Het streven is, afhankelijk van het project, minimaal f 50.000,- en maximaal f 100.000,- ter beschikking te stellen. Iedereen heeft recht kandidaten voor te dragen. De uitreiking van de Coornhertprijs zal plaatsvinden op 29 oktober, tijdens de officiële herdenking van Coornhert in de St. Janskerk te Gouda. Dirck Volckertszoon Coornhert (1522-1590) is op die dag vierhonderd jaar geleden overleden.

Het programmaboekjes van het Coornhertjaar, waarin alle activiteiten en andere bijzonderheden staat vermeld, is verkrijgbaar bij VVV-kantoren en het Landelijke Informatiecentrum: VVV Gouda 01820-13666.

Door Frans Jennekens
en Erik Hogenboom

Foto: ABC-Press

Hij staat momenteel met zijn "Brieven aan Olga" in de Nederlandse top tien van meest verkochte boeken. Zelf is de toneelschrijver en voormalige dissident sinds kort de nummer één van zijn land: president van Tjechen en Slowaken.

Václav Havel is daarmee zelf het beste bewijs van de door hem uitgedragen stelling over de macht van de machtelozen. Hij zou liever andere dingen doen, vindt zichzelf geen politicus. Maar de verantwoordelijkheid roept.

In deze Humanist een uitgebreid interview met de man die zijn eerste toespraak als president besloot met de woorden: "Uw regering, mensen, is tot u teruggekeerd."

GESPREK MET VÁCLAV HAVEL EEN ETHICUS AAN DE MACHT

VERANTWOORDELIJKHEID ALS NOODLOT

Om twee minuten over elf rijden we langs de garde, door de speciale dienstingang, de binnenplaats van de Praagse burcht op. Na vier maanden van onderhandelingen kunnen we Václav Havel, de president van de Tsjechische en Slowaakse Federatieve Republiek, interviewen. Hij heeft 45 minuten uitgetrokken voor de Humanistische Omroep Stichting.

Als we achter Alexander Dubcek de trappen oplopen naar de vertrekken van de president komen de twijfels weer naar boven. Havel zal toch niet op het laatste moment afzeggen of het interview verplaatsen – net zoals hij zijn geplande bezoek aan Nederland uitstelde?

Maar Dubcek heeft slechts een kort, ingelast beraad met de president. Havel wordt streng bewaakt. We moeten door twee sluizen. De bewakers zijn allemaal jonge mensen. En we komen ook weer die kleine met dat paardenstaartje tegen. We beginnen ze te herkennen, want overal waar we Havel hebben gezien, waren zij ook. De rest van de staf is ook jong. Allemaal mensen die tot voor enkele maanden een vrij marginaal bestaan leden in de kommunistische samenleving. De meesten zijn via het Burgerforum de staf van Havel binnengerold. Voor bijna iedereen is het werk dat nu gedaan wordt totaal nieuw. Dat merken we ook weer als we toch nog vijftien minuten moeten wachten voordat we het vertrek binnen mogen waar het interview zal plaatsvinden.

Drie kwartier hebben we om alles klaar te zetten voor het televisie-interview. Absoluut te kort, volgens de camera- en de geluidsmensen. Als Havel om vijf over twaalf de kamer binnenkomt, moeten we nog vijf minuten wachten voordat alles gereed is en we ook echt kunnen beginnen. Kostbare minuten die later van onze tijd af zullen gaan.

Havel, de ethicus

In een aantal politieke essays en een achttal toneelstukken die Havel vanaf het begin van de jaren zestig heeft geschreven, komt steeds het zelfde thema terug: de persoonlijke verantwoordelijkheid van het individu in diens strijd tegen onpersoonlijke en bureaucratische systemen.

Wie zich niet van zijn eigen verantwoordelijkheid bewust is of die laat varen uit eigenbelang of behoud van zijn machtspositie, loopt het gevaar zijn identiteit en integriteit als individu te verliezen. Hij houdt op als individu te bestaan en verleent de krachten van de onpersoonlijke macht vrij spel. Of hij wordt zelfs de uitvoerder van die macht.

De gelijkenis van dit telkens bij Havel

terugkerende thema met dat van die andere Praagse schrijver – Franz Kafka – is treffend. Het thema van het individu dat een vergeefse strijd voert tegenover de anonieme machten is immers de rode draad in Kafka's werk. In zijn boek "het Proces" beschrijft hij hoe Jozef K. door twee rechercheurs in burger van zijn bed wordt gelicht. Vanaf dat moment is K. gewikkeld in een bizarre strijd met anonieme rechtsinstanties.

Ruim een halve eeuw na Kafka beschrijft Havel in een brief aan de kommunistische partijleider Gustav Husak de toestand in Tsjechoslowakije na de brute onderdrukking van de Praagse Lente. Er heerst een sfeer van angst voor de veiligheidspolitie.

► "Als een verborgen spin heeft die een onzichtbaar web gesponnen door de gehele maatschappij. De veiligheidspolitie is het punt waar alle lijnen van de angst uiteindelijk samenkomen; zij vormt het onbetwistbare bewijs dat geen enkele burger durft te hopen dat hij de macht van de staat kan aantasten. En ook al kunnen de meeste mensen dit web niet zien of de draden aanraken, toch is elke burger zich bewust van het bestaan ervan. En hij gedraagt zich daar ook naar. Want de spin kan ingrijpen in ieders leven zonder hem werkelijk in zijn poten te hebben."

Terwijl Kafka zijn werelden vooral schiep vanuit zijn fantasie, was Havel jarenlang zelf één van de hoofdpersonen in de strijd tegen anonieme en onpersoonlijke machten. Voortdurend werd hij door de veiligheidsdienst achtervolgd. Er werden microfoons in zijn appartement geplaatst. Lange tijd stond zijn buitenhuis onder permanente bewaking, er werd zelfs een keet voor de dienstdoende agenten gebouwd – Havel noemde die schertsend het "maanwagentje". Verscheidene malen werd hij gearresteerd en aan verhoord. Alles bij elkaar bracht hij zo'n vier jaar door in de gevangenis.

Verantwoordelijkheid als noodlot

Bij Kafka ondergaan de hoofdpersonen dikwijls een tragisch lot. Joseph K. is uiteindelijk slechts slachtoffer. Hij wordt koelbloedig door zijn bewakers vermoord. Havel is optimistischer. Hij benadrukt dat het individu zich kan verzetten vanuit een bewuste keuze om zijn verantwoordelijkheid te aanvaarden.

In die ideeën over de verantwoordelijkheid van het individu is hij sterk beïnvloed door de filosofen Husserl en Levinas. Maar nog het meest door Jan Patocka: de filosoof die met Havel en Jiri Hajek één van oprichters en woordvoerders van Charta 77 was.

"Patocka heeft op mij grote invloed gehad vanaf de tijd dat ik een beetje geleerde boeken ging lezen", bevestigt Havel aan het begin van het gesprek. "Toen ik 15, 16 jaar oud was, kende ik al een paar van zijn teksten, al was het niet makkelijk om ze in handen te krijgen. Want in de jaren 50 was dat soort literatuur uit de bibliotheken verdwenen. Maar ik kon er gelukkig toch nog aankomen. En later hebben wij elkaar persoonlijk ontmoet. Patocka was een charismatische persoonlijkheid, die goedheid en wijsheid uitstraalde. Ik ben blij dat hij bij de oprichting van Charta 77 was en met zijn persoonlijkheid licht wierp op haar weg."

"Er zijn zaken waarvoor het de moeite waard is om te lijden" schrijft Patocka in zijn politieke testament, 5 dagen voor hij sterft in een Praags ziekenhuis, na langdurige verhoren door de politie. De begrafenis een paar dagen later wordt ruw verstoord door de veiligheidspolitie die met een helikopter vlak boven het kerkhof te blijven cirkelen. In 1978 draagt Havel zijn belangrijke essay "Macht der Machtelozen" op aan Patocka.

Ik denk echt dat wij met zijn allen verantwoordelijk zijn voor die vreselijke malaise waarin dit land zich bevindt. Al die immorele personen op belangrijke posities hebben we zelf voortgebracht. Heel lang hebben we ons gedragen als hun onderdanen.

Niet te ontlopen

"Het meest interessante van de verantwoordelijkheid is, dat wij haar altijd en overal met ons meedragen. Dat wil zeggen, dat wij haar hier en nu moeten aanvaarden en begrijpen, precies op die plaats in ruimte en tijd, waar wij zijn en moeten staan".

Deze uitspraak van Patocka heeft Havel zich ter harte genomen. Bij belangrijke levensbeslissingen laat hij zich telkens leiden door het idee van verantwoordelijkheid als iets dat men eenvoudig niet kan ontlopen. "Men wordt geen dissident doordat men zo maar op een dag besluit aan die hoogst ongewone loopbaan te beginnen. Men komt erin terecht door zijn persoonlijke gevoel voor verantwoordelijkheid, gecombineerd met een complex van uitwendige omstandigheden", schrijft Havel in "Macht der Machtelozen". Bij zijn beslissing om president te worden heeft hij zich door dezelfde motieven laten leiden.

"Dat moet wel, anders kan ik voor mezelf niet verklaren waarom ik die functie geaccepteerd heb. Het kwam inderdaad voort uit gevoel voor verantwoordelijkheid. Mijn vrienden hebben mij overtuigd dat het mijn plicht was om het te aanvaarden. Als ik dat niet zou doen, zou dat in strijd zijn met alles wat ik tot dan toe heb gedaan. Uiteindelijk ben ik akkoord gegaan, ook al is het nooit mijn bedoeling geweest een praktiserend politicus te worden. Het is toch gebeurd onder de druk van de verantwoordelijkheid."

U moet wel veel discipline hebben om zo'n keuze kunnen te maken.

"Ik heb nogal een dramatisch leven gehad en dat heeft me een bepaalde discipline bijgebracht. In mijn jeugd mocht ik niet gaan studeren, ik moest werken. Ik studeerde daarom 's avonds en dat vereiste heel veel zelfdiscipline. Als je jong bent ga je liever naar dansavonden en achter de meiden aan. Door dat leven heb ik veel zelfdiscipline gekregen al zal ik niet beweren dat die discipline nou zo perfect is".

Stelt u ook zulke hoge eisen aan anderen?

"Ik probeer mensen niet te vertellen hoe ze moeten zijn. Ik ben geen dominee of moralist. Ik praat voor mezelf. Hooguit geef ik mensen advies. Ik zeg nooit: jullie moeten dit of dat doen."

Bij vele gelegenheden heeft u gezegd dat elke Tsjech en Slowaak mede verantwoordelijk is voor de situatie onder

het kommunistisch regime, evenals voor de toekomst van het land. Maar is het realistisch om zulke hoge morele eisen te stellen aan mensen die in angst hebben geleefd en die permanent moeten vechten om te overleven?

"Sommige dingen onderstrepen kan geen kwaad. In hoeverre dat wordt geaccepteerd, is iets anders. Maar ik vind niet dat je je overtuiging moet afzwakken alleen om realistisch over te komen.

Het meest realistische lijkt mij als je de dingen vertelt zoals je die ziet. Ik denk echt dat wij met zijn allen verantwoordelijk zijn voor die vreselijke malaise waarin dit land zich bevindt. Al die immorele personen op belangrijke posities hebben we zelf voortgebracht. Heel lang hebben we ons gedragen als hun onderdanen.

De maatschappij moet die last van de verantwoordelijkheid op zich nemen. Men kan niet zomaar na 40 jaar zeggen dat wat er hier al die tijd geweest is, zomaar uit de hemel kwam vallen en dan vervolgens zeggen: "Dat is voorbij. We gaan gewoon weer verder". Dat kan niet zomaar. Het is een onderdeel van ons leven, van onze geschiedenis. Wat er is gebeurd, kun je niet met een gummetje uitwissen en net doen alsof het er nooit is geweest.

Iedereen draagt natuurlijk in verschillende mate die verantwoordelijkheid. Iemand die jarenlang hoofd van een concentratiekamp is geweest, draagt waarschijnlijk een andere mate van verantwoordelijkheid dan degene die in dat kamp voor zijn overtuiging heeft geleden."

Vanuit radicale kring wordt Václav Havel bekritiseerd dat hij de kommunisten niet hard genoeg aanpakt, terwijl die meer verantwoordelijk zijn voor de huidige toestand dan de rest van de bevolking.

Havel wil echter geen bijtjesdag. Het idee van een kollektieve schuld wijst hij af. Ook het ontheffen van alle kommunisten uit hun functies en het verbieden van de kommunistische partij lost volgens hem niks op.

De dissident aan de macht

Een uitspraak van Havel in 1985: "De dissident opereert niet in de sfeer van de echte macht. Hij zoekt geen macht. Hij streeft er niet naar om een bepaalde positie te krijgen. Hij is er niet op uit het publiek te charmeren. Alles wat hij doet, doet ie op de eerste plaats voor zichzelf. Het is weliswaar niet prettig om buiten de macht te staan, maar toch heeft het ook weer bepaalde voordelen. Je hoeft je immers niet bezig te houden met tactieken, compromissen, en de onvermijdelijke manipulaties van halve waarheden en bedrog. De dissident kan zichzelf blijven en kan zelfs lol maken over zichzelf zonder het gevaar te lopen om voor iedereen lachwekkend te worden. Een dissident loopt pas het gevaar om lachwekkend te worden als hij de grenzen van zijn natuurlijk bestaan overschrijdt en in de sfeer van de echte macht terechtkomt".

In de meeste van Uw toneelstukken verliest de hoofdpersoon zijn integriteit als hij de macht krijgt. Hoe brengt u dat in overeenstemming met uw keuze om president te worden?

"Nog voordat ik tot president was gekozen, heb ik op een grote bijeenkomst van mijnwerkers in Kladno beloofd dat ik dezelfde persoon zou blijven als ik president ben. Ik probeer die belofte waar te maken. Of dat lukt, moeten anderen maar beoordelen. Dat kun je moeilijk zelf doen. Wel heb ik het gevoel dat ik die belofte tot nu toe niet heb gebroken en dat mijn identiteit en integriteit de afgelopen vier maanden niet zijn aangetast."

Wat was de afgelopen maanden het moeilijkste moment als het gaat om het gevaar van verlies van integriteit. Er moeten toch veel momenten van twijfel zijn geweest?

"Ik beleef van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat momenten die ontzettend veel van me vergen, momenten die dramatisch en absurd zijn. Moeilijk om te bedenken wat het meest dramatisch was, wat mijn identiteit en integriteit het meest heeft bedreigd. Eén ding is me wel duidelijk geworden: het is makkelijker om als vervolgde dissident be-

paalde idealen en principes te formuleren, dan ze als president in de praktijk te brengen."

Decor en protokol

Het beleid dat Havel tot nu toe voert, is verrassend, ad hoc en vaak tegenstrijdig. Hij wordt een onkonventionele president genoemd.

Opvallend is hoeveel waarde hij hecht aan de uiterlijke zaken en details. Soms lijkt het alsof hij het decor van een nieuw toneelstuk aan het ontwerpen is. Zo heeft hij zich persoonlijk bemoeid met het uitzoeken van de nieuwe kleding van de presidentiële garde. Hij heeft als president drie BMW's ter beschikking, een rode, een blauwe en een witte. Toevallig ook de kleuren van de Tsjechoslowaakse vlag. Als op een zondagmiddag, ergens op een pleintje vlakbij zijn woonhuis aan de Moldau, de burgemeester verklaart dat de naar

De manier waarop ik mijn presidentschap invul, vloeit voort uit mijn persoonlijkheid en niet uit bepaalde voornemens die koelbloedig gepland zijn.

kommunisten vernoemde straatnamen in Praag veranderd zullen worden, is Havel erbij. Ook de straat waar hijzelf woont, 'de Engelskade,' wordt veranderd in 'Rasinkade'. Verder worden onder andere nog straten vernoemd naar Thomas G. Masaryk, de eerste president van Tsjechoslowakije, en naar Jan Patočka. Havel zit tijdens de bijeenkomst te genieten van het middagzonnetje. Als hij het nieuwe naambordje van zijn straat in ontvangst neemt, moet hij ook zeggen tegen de honderden mensen die zijn toegestroomd. In het openbaar spreken blijkt niet zijn grootste gave. Hij praat langzaam en haperend.

Wil hij het presidentschap meer persoonlijk maken om te voorkomen dat u de vertegenwoordiger wordt van een onpersoonlijke macht?

"Ik ben zoals ik ben en ik kan mij zelf niet veranderen in een ander mens alleen omdat ik nu toevallig president ben. De manier waarop ik mijn presidentschap invul, vloeit voort uit mijn persoonlijkheid en niet uit bepaalde voornemens die koelbloedig gepland zijn. Je kunt niet plannen of je een persoonlijke president, een volkspresident of een statige president wordt. Je bent zoals je bent."

Wat vindt u van alle officiële regels en optredens die bij het ambt van een president horen?

"Ik respecteer het protokol. Dat moet ook wel, want zonder bepaalde spelregels kan het niet. Zeker in het buitenland moet ik het respecteren. Als ik het aan mijn laars zou lappen, zou dat van te weinig respect getuigen tegenover dat land. Toch probeer ik binnen de marges van het protokol mezelf te blijven, zodat mijn identiteit geen zichtbare littekens oploopt. Daardoor ontstaan dan die opmerkingen dat ik een informele, onkonventionele president ben. In het algemeen respecteer ik beleefd dat protokol, maar af en toe overtreed ik de regels of vul ik ze anders in dan verwacht wordt."

Probeert U een soort dissident onder de presidenten te zijn?

"Dan zou je precies moeten definiëren wat het woord dissident betekent. Vanaf het begin af aan is daar van alles onder verstaan.

Ik probeer als president te doen wat in harmonie is met mijn geweten en als dat dan niet overeenkomt met wat andere presidenten doen, is dat jammer. Ik kan alleen dingen doen waar ik zelf achter sta."

Václav Havel oogt gehaast. Hij wordt van minuut tot minuut geleefd. Met interviews heeft hij eigenlijk niet zoveel op. Bij het wisselen van de opnamebanden kijkt hij op zijn horloge, zegt dat hij zich niet kan voorstellen dat een omroep meer dan 25 minuten interview met hem uitzendt. Hij houdt niet van persoonsverheerlijking en benadrukt dat hij niet veel belangrijker is dan al

die anderen die mee hebben geholpen het verkalkte regime omver te werpen. Tijdens het interview stelt Havel zich als een echte diplomaat op. Hij staat boven de partijen en wil geen oordelen of voorkeuren uitspreken over afzonderlijke groepen. Zelfs geen ondersteuning van het Burgerforum.

Waar hij in zijn boeken polemiseert, relativeert hij als president. Hij moet nu duidelijk laveren, tactieken beoefenen en vragen ontwijken.

Populariteit

De laatste maanden daalt de populariteit van het Burgerforum, de beweging die de revolutie heeft geleid. Denkt u dat dat te maken heeft met de kloof tussen hun nadruk op principes en de meer materialistische gevoelens van de bevolking die zo snel mogelijk de rijkdom van het westen wil bereiken?

"Dat denk ik niet. Als er een zekere daling in de populariteit van het Burgerforum te merken was dan zijn daar een hele complexe redenen voor aan te wijzen. De geschiedenis verloopt met een grote snelheid en ze verrast ons voortdurend. We kunnen haar niet plannen en we kunnen nooit precies weten wat er morgen, overmorgen of over een jaar gebeurt. Marxisten dachten dat ze de wetten van de geschiedenis hadden begrepen en dat ze dus van te voren wisten hoe alles zou verlopen. Uiteindelijk waren ze altijd verbaasd dat het toch anders ging.

De ontwikkelingen volgen elkaar nu snel op. Het Burgerforum had aanvankelijk een andere structuur dan nu. Er waren mensen aan de leiding die nu in de regering, het parlement en hier op de Burcht zitten. De voortdurende veranderingen van personen binnen het Forum hebben een grote rol gespeeld. De daling van de populariteit zie ik niet als een bijzondere tragedie. Bovendien kan het van de ene op de andere dag veranderen in deze dramatische tijd voor de verkiezingen. De schommeling van populariteit van sommige groepen of personen gaat heel snel. Daar kun je geen vergaande conclusies uit trekken.

Het allerbelangrijkste is dat in deze verkiezingen democraten winnen. Dat wil zeggen: mensen die in alle kalmte, wijs en snel de democratie op willen bouwen. Volgens mij gaan die ook winnen, ongeacht of de leiding van het Burgerforum wel of niet populair is."

Bent U niet bang dat U de omstandigheden heeft gekreëerd voor een conservatieve regering zoals in Hongarije en in Oost-Duitsland?

"Ik kan natuurlijk niet het resultaat van de verkiezingen voorspellen. En in mijn positie kan ik ook niet mijn mening geven over de politieke bewegingen. Maar ik denk niet dat het gevaar dreigt dat de verkiezingen gewonnen worden door conservatieve of reactionaire groepen. En ik denk ook niet dat Tsjechoslowakije weer een oase van het verleden midden in het moderne Europa wordt die het de laatste 40 jaar was. Natuurlijk is hier een politiek spektrum ontstaan van conservatief tot aan ek-

Het allerbelangrijkste is dat in deze verkiezingen democraten winnen. Dat wil zeggen: mensen die in alle kalmte, wijs en snel de democratie op willen bouwen.

streem links, maar ik heb niet het gevoel dat het gevaar dreigt van een reactionaire regering. Je moet ook niet vergeten dat dit land toch een meer democratisch traditie heeft dan sommige buurlanden. We hebben dus wel iets waar we op kunnen voortborduren".

Spiritueel bezoek

Op 8 juni zijn de eerste vrije verkiezingen. De kans is groot dat de Christendemokraten, net als in Hongarije en de DDR, de meeste stemmen zullen krijgen. In het katholieke Slowakije behalen ze waarschijnlijk de meerderheid. Niemand zou dat twee maanden geleden gedacht hebben. Het is opmerkelijk dat Havel ruim een maand voor die verkiezingen de paus uitnodigt voor een bezoek aan Tsjechoslowakije.

Als u het heeft over verantwoordelijkheid dan is de paus niet bepaald iemand die de eigen verantwoordelijkheid van de mensen stimuleert. Zoals zijn afwijzing van abortus en anti-conceptie. Waarom was het zo belangrijk om hem nu uit te nodigen?

"U mag hem niet zo?"

Ik denk dat de ideeën van de paus bepaald niet overeenkomen met de ideeën zoals u die heeft verwoord in uw essays en toneelstukken.

"U moet begrijpen dat ik veel mensen heb uitgenodigd. De Dalai Lama, de paus, Jasser Arafat en vele anderen. Daarvoor heb ik altijd goede redenen gehad. Het is voor mij onmogelijk alleen maar af te gaan op mijn eigen voorkeuren voor mensen.

Maar waarom was het dan zo belangrijk? Veel mensen zeggen dat het een steun in de rug betekent voor de christen democraten.

"Het was geen politiek bezoek. De heilige vader werd niet uitgenodigd om een politieke partij te steunen. Het was een spiritueel bezoek, want volgens mij moet bij ons de spirituele kant meer benadrukt worden. Na de explosie van vrijheid en na het succes van onze revolutie dreigt het gevaar dat de maatschappij uiteenvalt in kleine partikuliere belangengroepen en in onderlinge kibbelpartijtjes. Ik vind het belangrijk dat het uitstijgen boven het persoonlijk belang benadrukt wordt. Dat is een van de redenen waarom wij samen met kardinaal Tomasek de heilige vader in ons land uitnodigden. We hebben zeker niet met zijn bezoek bepaalde politieke partijen willen ondersteunen. Dat is absurd".

Het interview duurt 34 minuten als de

woordvoerder van Havel bot ingrijpt. We moeten ophouden, want de president heeft zijn pauze nodig. We sputteren tegen. Afgesproken was dat we Havel minimaal 45 minuten mochten interviewen. Maar we moeten volgens hem al zeer tevreden zijn: "Tot nu toe heeft niemand de president langer dan 30 minuten geïnterviewd". Havel komt tussenbeiden. Hij heeft een kompromis. "Kiest u uit de vragen die u nog wilt stellen de belangrijkste, dan zal ik een lang antwoord geven".

De toekomst

Uit "Politiek en Geweten", 1984: "Als kleine jongen leefde ik een tijd op het platteland. Ik herinner me nog goed dat ik op weg naar school aan de horizon een reusachtige rookpluim zag van een fabriek. De dichte bruine walm verspreide zich in de lucht. Telkens als ik dat zag had ik een intens gevoel dat er iets fundamenteel mis was, het gevoel dat mensen de hemel aan het bevuilden waren; dat de natuurlijke orde van de dingen werd aangetast en dat dat niet ongestraft kon voortduren. Voor mij persoonlijk is die rookpluim niet alleen een te betreuren technologische fout. Het is het symbool van een eeuw waarin de grenzen van het natuurlijke worden overschreden. Waarin het belang van persoonlijke ervaringen wordt ontkend, inclusief de ervaring van het mysterieuze en absolute."

Als schrijver heeft Havel herhaaldelijk laten weten dat hij de Westerse consumptiemaatschappij niet als het na te streven voorbeeld voor de toekomst van zijn land ziet. Het totalitaire communisme noemt hij zelfs de lachspiegel van de moderne westerse samenleving.

Onder het wapen van Tsjechoslowakije staat de spreuk: de waarheid overwint. Denkt u dat uw waarheid zal overwinnen of zal het meer een materialistische waarheid zijn waarin Tsjechoslowakije uiteindelijk een vercommercialiseerd land is?

"Voor de Tweede Wereldoorlog stonden we op hetzelfde economische nivo als Duitsland. Wij waren meer industrieel ontwikkeld dan Oostenrijk. De afgelopen 40 jaar zijn wij in veel opzichten een ontwikkelingsland geworden en voor we weer een ontwikkeld industrieel land worden moeten we nog een paar jaar wachten, dat is duidelijk. Het gevaar van commercialisering is dus niet zo actueel. Bovendien ben ik geen helderziende, ik weet niet wat er gaat gebeuren.

Wij willen een staat worden die aan de ene kant welvarend is maar die niet de afgod van het geld aanbidt. Wij willen

De heilige vader werd niet uitgenodigd om een politieke partij te steunen. Het was een spiritueel bezoek, want volgens mij moet bij ons de spirituele kant meer benadrukt worden.

We willen proberen om de verschillende crisisverschijnselen te ontwijken, die zich de laatste decennia hebben ontwikkeld in de vooraanstaande westerse democratieën.

dat het een sociaal rechtvaardige staat wordt met een evenwichtige binnenlandse en buitenlandse politiek. Maar of dat lukt weet ik niet"

U heeft in vroegere geschriften gesteld dat u het soort democratie dat wij in het westen kennen, ter discussie stelt. Streeft u als president er naar dat Tsjechoslowakije zo snel mogelijk een soort traditionele democratie wordt zoals wij die bijvoorbeeld in Nederland kennen?

"Ik denk dat we onze eigen weg moeten inslaan. Dat we van de anderen die dingen moeten overnemen, die volgens ons de beste zijn. We gaan niets kopiëren. Je kunt je ook niet van de ene tijd naar de andere verplaatsen of van het ene land naar het andere alsof het niks is. We moeten van onze maatschappij uitgaan, van de geestelijke toestand van de mensen, van de stand van de economie en van de politiek. Natuurlijk zetten we ons in voor een pluralistisch politiek systeem, voor goed functionerende democratische instituties en een echte parlementaire democratie, en natuurlijk streven we naar een markteconomie, want iets anders werkt niet. Maar dat betekent niet dat we een of ander land mechanisch willen kopiëren.

We willen proberen om de verschillende crisisverschijnselen te ontwijken, die zich de laatste decennia hebben ontwikkeld in de vooraanstaande westerse democratieën. Zoals het gevaar van commercialisering en de indirecte diktatuur van de reclame en de consumptie, die horen bij de globale crisis van de moderne civilisatie. Daar werkt het veel verfijnder als je het vergelijkt met die brutale methode zoals die bestond in de totalitaire systemen. Ik denk dat iedereen moet streven en zoeken naar uitwegen om al die gevaren te ontwijken".

Het interview is ten einde. Voordat Havel weggaat, bieden we hem een boek over Vincent van Gogh aan. "Een schilder die honderd jaar geleden een poging deed om in waarheid te leven". Havel gniffelt. Hij houdt van Van Gogh en vindt het boek prachtig. We geven hem ook nog een T-shirt met daarop het oor van Van Gogh en de jaartallen 1890-1990. "Maar nu maken ze een leugen van hem. Zijn naam wordt flink commercieel uitgebaat. Laten we hopen dat niet hetzelfde zal gaan gebeuren met Tsjechoslowakije". Havel zegt dat hij het T-shirt goed kan gebruiken en dat hij er geen bezwaar tegen heeft dat iets van Van Gogh wordt afgebeeld op T-shirts.

Tot nu toe bewandelt Havel als een echt politiek leider de gulden middenweg. Hij probeert alle partijen te bevredigen en hamert continue op de morele verantwoordelijkheid van elke Tsjechoslowaak om niet te vervallen in gekonkel en gekissebis. Havel wil het liefste één grote coalitie van alle partijen uitgezonderd de communisten. Die coalitie moet dan de komende tijd alle veranderingen gaan doorvoeren. De ontwikkelingen in het parlement duiden bepaald niet op een grote eensgezindheid in het land. Er zijn veel konflikten. Eerst de kwestie van het streepje tussen Tsjecho en Slowakije, dan over het feit dat de communisten nog teveel macht hebben en dat er op veel posities in de samenleving nog te vaak een communist zit. Tenslotte zijn er felle discussies over het tempo van de economische hervormingen.

De vraag is of de humanist Václav Havel niet te naïef is. Als hij na de verkiezingen besluit om zich weer kandidaat te stellen voor het presidentschap, zal Havel gedwongen zijn om meer macht te gebruiken om een pijnlijke krispolitiek te voeren. De failliete staat zal drastisch gesaneerd moeten worden. Het zal de uitdaging worden voor de humanist en filosoof Havel of hij de verantwoordelijkheid wil dragen zoals die van de president Havel verwacht zal worden.

Eén ding is in ieder geval zeker: niemand anders dan Havel heeft in Tsjechoslowakije de morele – en door de burgers gedragen macht om het land door het dal te leiden.

Onkerkelijkheid in 25 jaar nagenoeg verdubbeld

De buitenkerkelijkheid in Nederland is in 25 jaar bijna verdubbeld, meldt het NIPO (Nederlands instituut voor de publieke opinie en het marktonderzoek). In 1964 gold van 22 procent van de Nederlanders dat ze niet tot een kerk behoorden of als lid van een kerk wilden worden beschouwd. Begin dit jaar was dit percentage 42.

Rooms-katholiek noemt zich 29 procent van de Nederlanders (tegen 34 procent in 1984 en 36 in 1964). Tot de hervormde kerk rekent zich 17 procent (tegen 18 in 1984 en 28 in 1964). Voor de „gereformeerde kerk“ zijn de percentages: 7 in 1990, 8 in 1984 en 10 in 1964; voor de categorie „andere kerk“ respectievelijk 5, 5 en 4; en voor de categorie „geen kerk“ 42, 35 (in 1984) en 22 (in 1964).

De meest recente cijfers zijn gebaseerd op een steekproef van bijna duizend Nederlanders van 18 jaar en ouder, die begin januari zijn ondervraagd. Het NIPO-overzicht laat zien, dat de rooms-katholieke kerk haar grootste ledenverlies leed tussen 1984 en nu en de hervormde vooral tussen 1964 en 1984. Hoe de gereformeerde kategorie waarmee het NIPO werkt, precies is samengesteld, weet het instituut niet. Het rekent er allen toe die het etiket „gereformeerde kerk“ aksepteren, of ze nu vrijgemaakt gereformeerd, „synodaal“ gereformeerd, christelijk gereformeerd of lid van de gereformeerde gemeenten dan wel van een andere fijne vertakking van de gereformeerde gezindte zijn.

Het NIPO heeft ook uitgezocht, hoe het met de kerkgang staat. Van hen die zich katholiek noemen, ging één op de vijf in 1989 niet naar de kerk. Bij de hervormden was dat één op de drie (32 procent). Onder de „gereformeerden“ één op de tien.

Elke week of bijna elke week ging 18 procent van de katholieken, 22 procent van de hervormden, 55 procent van de gereformeerden en 49 procent van de leden der „andere kerken“. In de kategorie „minder dan eenmaal per maand“ viel 45 procent van de katholieken, 30 van de hervormden, 14 procent van de gereformeerden, 4 procent van de groep andere kerken – en toch nog 16 procent van hen die opgaven niet tot een kerk te behoren.

Van de jongeren – als zodanig beschouwt het NIPO iedereen tussen de 18 en de 34 – zei 8 procent (bijna) wekelijks een kerkdienst te bezoeken. In de leeftijdsgroep tussen 35 en 55 was dat percentage niet veel hoger: 12. De oudere kerkleden onderhouden de kerkgang veruit het best: van de groep van 55 jaar en ouder begaf zich vorig jaar 30 procent (vrijwel) elke week naar mis of dienst des Woords. (Bron: Trouw)

Je zou het een tussengeneratie kunnen noemen, met respect en dienstbaarheid zowel naar de eigen ouders als naar de eigen kinderen.

Vrouwen van boven de 55 jaar, die opgroeiden in een tijd waarin de vrouw nauwelijks keus had. Ze hoorde thuis, bij de kinderen.

De radioredactie van de Humanistische Omroep Stichting besteedt in een aantal van haar woensdagmiddaguitzendingen aandacht aan vrouwen in deze leeftijdskategorie. Eén van de freelance-programmamakers die aan deze serie meewerken, is Mieke Julien. In dit artikel schetst zij de ontwikkeling tussen haar en haar moeder, een vrouw van boven de 55.

Een onvoltooide vooruitgang.

MIJN MOEDER, HAAR DOCHTER

Er is een vrouw in mijn leven die ouder is dan 55 en die ik al heel lang ken. Dat is mijn moeder.

Ik ken haar weliswaar lang en van nabij, maar ik kende haar niet altijd even goed.

Toen ik al wel kon praten, maar het denken nog niet verder reikte dan de direkte cirkel om me heen, was mijn moeder „moeder”. Zij was altijd zo geweest, zoals ik haar had aangetroffen: een rondborstige vrouw van begin dertig. Als ze me wel eens vertelde dat ook zij een moeder had, dat ook zij geboren was en net als ik had leren lopen, kon ik haar niet geloven. Nee mama, dat BESTAAT niet. Jij bent groot en ik ben klein.

Toen ik tien jaar was schreef ik op een blaadje van een oud schrift: „Ik heb wel eens gezien hoe mijn moeder de kamer schoon maakte. Toen dacht ik, dat wil ik ook worden. Huismoeder. Bedden opmaken, afwassen, tafel dekken enz. Een stofzuiger is wel het makkelijkste. En weet je dat vind ik juist het leukste. Eerst lekker 's avonds een kopje koffie drinken. En laat opblijven. Heerlijk. En ook uitgaan naar

de bioscoop. Maar ik ga niet puzzelen net als mijn vader. Nee.”

Haar leven trok mij aan. Zij was mijn grote voorbeeld. Ik bestudeerde wat ze deed, om haar in de toekomst te kunnen opvolgen, navolgen. Want ik ging toch zeker niet puzzelen, net als mijn vader? Nee. Mijn moeder was degene, die ik wilde worden.

Op zolder stond een grote hutkoffer. Bij voorkeur als er niemand thuis was, zat ik op mijn knieën voor de koffer, de grote deksel klem gezet tegen de schuine zolderwand. In de koffer schoenendozen vol met oude foto's. Zwart-wit met kartelranden. Op de foto's vaak mijn moeder. Een knappe jonge vrouw met een ingehouden glimlach. Ruiten rokken, bloemetjesjurken. Mijn moeder op een duin, likkend aan een dubbele wafel met roomijs. Mijn moeder van voren en van opzij. Mijn moeder, een elegant boegbeeld op een grote houten boot. Mijn moeder met een knappe jongeman op een station. En ik herken mijn vader. Mijn moeder in een verpleegsterschort doet vier blote jongetjes in bad. Mijn moeder naast een rieten theemuts. Mijn moeder in een glanzende trouwjapon, waarvan ik het blousje nog steeds bezit. Steeds weer werd ik bevangen door een onbestemd gevoel van verdriet.

Niet om haar in het bijzonder, maar om het ontluikende besef van de mensen en dingen die voorbij gaan. Mijn moeder was iemand van een andere generatie.

Ik groeide en ik wilde spijkerbroeken met rafels, haar voor mijn gezicht, met jongens flirten en zwarte lijnen onder mijn ogen. En zij wilde dat natuurlijk niet. Dus moest ik wel een hekel aan haar krijgen. Of niet soms.

Alles wat ze zei was stom. Alles wat ze deed was ouderwets. Alles waar ze achter stond, was uit de tijd. Ze zat stom, liep stom, praatte stom, at stom. Ik had van m'n leven nog niet zo'n stom iemand gezien.

Ik noemde haar toen vaak mens, maar dat was geen compliment. Stom mens, rotmens, kleremens, achterlijk mens.

Als ze niet in de buurt was, hilde ik daarom. Ik wilde het niet zeggen, maar het ontsnapte steeds uit mijn mond.

Mijn moeder was degene, die ik nooit wilde worden.

Ik woonde niet meer thuis en nam uit de hutkoffer een stapeltje foto's van mijn moeder mee. In mijn eigen huis stopte ik die foto's ook in een schoenendoos en zette die in de kast. Mijn leven vulde toen nog geen hutkoffer.

door Mieke Julien

Mijn vader schonk me dan een jonge borrel en deed daar een paar van die groene of roestkleurige druppeltjes in. En ik zat zo te oren dat ik vergat haar te helpen met de afwas.

Mijn moeder was degene, die ik nooit zou zijn.

Een huwelijk verder, tien werkgevers verder, vijftien jaren voorbij. Ik weet steeds minder zeker. Wat heeft emancipatie opgeleverd? Wat is de vooruitgang die ik dacht te boeken? Is mijn leven beter, gemakkelijker, leuker dan dat van mijn moeder?

Ik vraag het haar af en toe. Ze geeft antwoord, soms advies, wij spreken met elkaar, voorzichtig. Voor het eerst is het ten volle tot mij doorgedrongen dat zij een vrouw is als ik, alleen dertig jaar eerder geboren. Ik hoef haar ook niet de oren van het hoofd te vragen. Op veel vragen ken ik ongevraagd de antwoorden. „Ik heb deernis met jullie generatie“, zei ze laatst, „jullie moeten van die boeken lezen als „Intieme Vreemden“.

Het dringt tot mij door dat zij soms even bezorgd en medelijdend naar mij kan kijken als ik naar haar. Zo langzaam maken we de balans op.

Zaterdag, reünie van het lyceum waar mijn moeder, haar twee zusters en ik op hebben gezeten. Wij spreken aan het einde van de dag af in een Grieks restaurant. Drie vrouwen boven en één onder de 55. Ik breng de nieuwe radioserie te berde, *De Spiegel, verhalen van vrouwen boven de 55*. Wat valt er over die groep te zeggen? Vormen zij wel een groep?

„Terwijl wij vroeger onze ouders vroegen met de feestdagen en daar een hoop werk aan hadden“, zegt mijn tante, „vragen wij nu weer onze kinderen en hebben daar een hoop werk aan. Dus wij zijn eigenlijk van de generatie die alsmaar door gekookt heeft!“

Haar zusters beamen het en lachen. Een tussengeneratie, met respect en dienstbaarheid naar eigen ouders enerzijds en eigen kinderen anderzijds. Ze hebben voorbeelden te over.

Van de jongste zoon, die een tafelkleed van zijn moeder kreeg voor Sinterklaas onder de voorwaarde dat zij er tenminste een keer aan mocht eten. Van kinderen die naast de deur wonen en getrouwd en al, toch nog steeds de benen onder moeders tafel strekken. Maar heb ik, hebben mijn leeftijdsgenoten het beter, vraag ik. Er wordt geplust en gemind. Wij heb-

Af en toe dacht ik aan haar en het mysterie leek groter te worden, de vragen talrijker.

Wie was mijn moeder? Het kleine meisje dat – toen de vuilnisman hartgrondig vloekte – een portiek in vluchtte om een kruis te maken? Miepje die voor de lol meereed op de schillenkar en daarom door de nonnen werd uitgemaakt voor „het kind van een socialist“. „Wat bent u als u uitgekleeft bent“, vroeg ze aan zuster Frederique. „Een uitgekleeft zuster, Miepje“, antwoordde deze en daar heeft ze het mee moeten doen. En van zuster Ignatia kreeg ze de opdracht om tot aan de hemel te breien, voor straf.

Het meisje dat zo graag lang haar wilde hebben, dat niet van dopertjes hield, maar wel van „erdopjes“, voor wie het leven even voorbij was toen zij „De dood van Winnetou“ had gelezen. En die op zondag met haar vriendinnen „zielige graven“ ging kijken op het kerkhof. De jonge vrouw, die de benen van haar moeder was, omdat deze ziek te bed lag, en bloedzuigers voor haar haalde als bloedverdunnend „medicijn“. Die van de nonnen naar de HBS werd gestuurd, omdat het gymnasium te vol was. Die na de oorlog bij de politieke recherche kwam en vervolgens in een tehuis voor kinderen van NSB ouders werkte. Die stiekem met m'n vader

omging toen ze zestien jaar was en niet met hem mocht trouwen omdat hij tbc had. Die ondanks de tegenwerpingen toch met hem trouwde en zwanger raakte van mij, haar eersteling.

Mijn moeder, een doos met oude foto's en bruin-gele verhalen uit een ver verleden.

Ik emancipeerde, althans ik dronk jonge borrels, rookte shag en stofzuigde niet altijd zelf. Mijn visie, mijn blik veranderde: mijn moeder werd zielig. Ze had de boot gemist. Ze leidde een armetierig leven, economisch afhankelijk, onzichtbaar reproductief, dienstbaar aan man en kinderen.

Nee, ik deed dat anders, beter. Ik studeerde, sloot een studentenhuwelijk en deed mijn best de rolverdeling tussen man en vrouw te doorbreken. Ik leefde in een woongroep, weigerde privé en werk van elkaar te scheiden en koos bewust voor het opvoeden van de kinderen van anderen. Ik had medelijden met mijn moeder. En geen respect. Ik vond dat ik haar dingen moest bijbrengen in plaats van een dialoog met haar aan te gaan. De keren dat ik haar bezocht, had ik altijd wel een discussiepunt in mijn fietstas: abortus, vrije seksuele relaties, het gezin als struikelblok van de samenleving.

Mijn moeder betreurt dat ze geen keuze had en ik betreur het dat ik geen keuze kon maken

► ben meer keuzes. Het hebben van keuzes impliceert vrijheid. Maar zijn wij in staat de keuze tussen wel of geen kinderen, tussen wel of niet werken, tussen samenleven en alleen, te maken?

Ooit heb ik getracht de keuze te maken tussen wel of geen kinderen. En ik kwam er niet uit. Er was geen doorslaggevend argument te vinden voor het een, noch voor het ander.

Mijn moeder en tantes kregen gewoon kinderen. Dat was normaal, het hoorde zo. Waren ze niet zwanger geraakt, dan hadden zij het gevoel gehad dat er iets aan hen mankeerde. Natuurlijk kwam het ze niet altijd goed uit. Er werden meer kinderen geboren dan de bedoeling was. Te snel op elkaar. Mijn moeder zou, als ze haar leven opnieuw begon, misschien geen kinderen willen hebben. Ze had willen studeren. Ik heb gestudeerd. Maar omdat ik gestudeerd heb, wil ik er ook wat mee doen. Mijn verwachtingen zijn hoger dan de hare. Ik wil werken, want ik heb toch niet voor niets gestudeerd? In het werk krijg ik soms te maken met collega's die minder kwaliteit, maar meer penis hebben dan ik en mij dientengevolge voorbijstreven.

„Emancipatie zit niet in de schouder-vullingen”, zegt mijn tante. Ze heeft gelijk en ik denk beschaamd aan de drie kolbertjes die ik in de kast heb hangen. Maar waar zit emancipatie dan in? En mijn tante zegt dat het ook in onszelf zit. Want wij willen toch eigenlijk geen softie. Ze proeft het vreemde woord en lacht. Nee, zeg nou zelf. Zelfs Opzij-lezeressen willen liever een echte man. Ze heeft gelijk en ik denk beschaamd aan de mannen met gevulde schouders in mijn leven.

Mijn moeder is getrouwd gebleven, ik ben gescheiden. Zij heeft vier kinderen, ik heb er geen. Zij heeft meer gemoederd en ik heb meer gewerkt. Zij betreurt het dat ze geen keuze had en ik betreur het dat ik geen keuze kon maken.

„Onvoltooide vooruitgang”, zo heet het rapport dat onlangs door het NISSO is uitgegeven. Mooie titel. ●

Iedere woensdagmiddag van 12.30 tot 13.00 uur op radio 5: De Spiegel, verhalen van vrouwen boven de 55.

Onlangs hield Hans Achterhuis zijn inaugurele rede bij de Landbouwwuniversiteit in Wageningen. Hij is daar bijzonder hoogleraar geworden en zal humanistische filosofie gaan doceren waarbij hij zich speciaal zal richten op het gebied van mens en natuur. In zijn oratie had de filosoof Achterhuis ook kritiek op het humanisme. Volgens hem kent het humanisme een geschiedenis waarin de mens wordt gezien als het middelpunt die de natuur geheel ten eigen bate mag misbruiken.

De redactie vroeg Hans Achterhuis om voor de Humanist nader in te gaan op die rationele visie op mens en natuur. Hij doet dat met name aan de hand van één van de klassieke natuurelementen: water, H₂O.

We weten het al zo lang en zo goed en toch slagen we als mensheid er nauwelijks in iets met onze kennis te doen. Ondanks alle steeds somberder stemmende informatie blijft de natuurver-nietiging voortschrijden. In onze groei en ontwikkeling ten koste van de natuur lijken wij mensen nauwelijks halt te kunnen houden.

Dat het zo goed als onmogelijk lijkt om grenzen te stellen aan de natuurver-nietiging heeft ongetwijfeld te maken met politieke en sociaal-ekonomische verhoudingen. Bedrijven en landen jagen elkaar op in een ongebreideld streven naar groei. Ook ons modern, sterk rationele mens- en natuurbeeld speelt echter een grote rol in ons onvermogen grenzen aan te brengen. Het zou wel eens zo kunnen zijn dat het enkel rationele, wetenschappelijk gefundeerde inzicht in de noodzaak onszelf te begrenzen, voor de meeste mensen onvoldoende motivatiekracht heeft. Juist hierdoor zou veel, vooral op dit inzicht gebaseerde voorlichting over het milieuprobleem, wel eens schipbreuk kunnen lijden. Reden genoeg, zo lijkt het, om in het licht van de milieukrisis ons moderne mens- en natuurbeeld iets uitvoeriger aan de orde te stellen.

De moderne mens, zoals die sinds de middeleeuwen het toneel betreedt,

PLEIDOOI

wordt wel gekenschetst als de homo faber, de mens als maker. Voor de homo faber is de natuur vooral materiaal dat vanuit het centrale perspectief van het menselijk nut kan worden beschouwd. „Het milieu is er voor de mensen en niet andersom“, is een uitspraak van Joop den Uyl en kan gelden als geloofsbelijdenis van de homo faber. Vanuit zo'n geloofsbelijdenis heeft de natuur geen eigen waarde. Ze is slechts van belang voorzover de mens er gebruik van kan maken.

Hoe de homo faber naar de natuur kijkt, wordt mooi beschreven in de gelijknamige roman (Homo Faber) van Max Frisch. De hoofdpersoon, een ingenieur die ontwikkelingswerk in de derde wereld verricht, strandt na een noodlanding in de woestijn van Mexico. De schitterende woestijnnacht waarin de ongedeerde vliegtuigpassagiers op hulp moeten wachten, is aan hem toetaal niet besteed. „Ik heb me vaak afgevraagd wat mensen eigenlijk bedoelen als ze het hebben over een belevenis. Ik ben technicus en gewend de dingen te zien zoals ze zijn. Ik zie alles waarover ze spreken heel precies; ik ben niet blind. Ik zie de maan boven de woestijn van Tamaulipas helderder dan ooit, kan zijn, maar een berekenbare massa die om onze planeet cirkelt, een kwestie

van gravitatie, interessant, maar waarom een belevenis? Ik zie de gekartelde rotsen, zwart tegen het licht van de maan; het kan zijn dat ze eruit zien als de gekartelde ruggen van voorwereldlijke dieren, maar ik weet dat het rotsen zijn, een gesteente, vulkanisch waarschijnlijk, dat zou je moeten nagaan en vaststellen. Waarom zou ik bang zijn? Er bestaan geen voorwereldlijke dieren meer. Waarom zou ik me ze verbeelden? Ik zie ook geen versteende engelen, het spijt me: ook geen demonen, ik zie wat ik zie: de gewone vormen van erosie, daarnaast mijn lange schaduw op het zand, maar geen spoken. Waarom vrouwelijk worden. Ik zie ook geen zondvloed, maar zand, door de maan beschenen, door de wind gegooid, als water, wat me niet verrast; ik vind het niet fantastisch maar verklaarbaar.“

Grenzen stellen

„Ik ben technicus en gewend de dingen te zien zoals ze zijn.“ Misschien hebben we hier een sleutelzin te pakken die ons enig inzicht verschaft in de mislukking van onze pogingen de natuurvernietiging een halt toe te roepen. Misschien kan de technicus – ook al weet hij uit onderzoek dat het noodzakelijk is om grenzen te stellen – dat juist niet doen

Tegenover water als het neutrale chemische element H_2O , als hulpbron en grondstof voor menselijke behoeften, water als grondstof voor dromen

omdat hij tezeer „gewend is de dingen te zien zoals ze zijn“. Misschien zijn de dingen meer dan ze voor de technicus zijn en misschien is het juist deze andere dimensie van de dingen, deze eigen dimensie van de natuur, die ons kan helpen grenzen te stellen. Misschien is de rationeel-wetenschappelijke erkenning van de noodzaak om anders met de natuur om te gaan wel onvoldoende, omdat ze uiteindelijk de natuur gelijk laat blijven aan hoe de homo faber haar ziet „zoals ze is“.

Deze algemene filosofische vragen over mens- en natuurbbeeld wil ik graag concreet toelichten aan de hand van één van de vier klassieke natuurelementen. In zijn boek „ H_2O “ uit 1985 suggereert de Mexicaanse kultuurfilosoof Illich dat als water tot deze chemische formule wordt gereduceerd, aan het gebruik ervan geen grenzen zijn te stellen. Wordt water echter enkel als een schaarse hulpbron beschouwd, dan zal het paradoxaal juist steeds schaarser worden. Illich voorspelt dat zo'n technische en economische aanpak het water op onze aarde alleen maar schaarser zal maken. Een voorspelling die moeiteloos uit lijkt te komen. Tegenover water als het neutrale chemische element H_2O , als resource, als hulpbron en grondstof voor menselijke behoeften, stelt Illich water als grondstof voor dromen. Als er niet meer over water gedroomd kan worden, als het uit zichzelf geen poëtische, magische, reinigende, zuiverende, zingende en helende kracht meer mag hebben, maar alleen H_2O is dat als een schaars goed moet worden beheerd, kunnen wijzelf ons geen grenzen stellen in het omgaan met water. Want die grenzen worden alleen zichtbaar vanuit de kwaliteiten van het water zelf – vanuit de erkenning van zijn levenskracht, poëzie of heiligheid. Slechts vanuit het respect voor deze mysterieuze kanten van het water, slechts door er in poëtische en religieuze metaforen bij aan te sluiten, kunnen wij ons als mensen grenzen stellen. Paradoxaal geformuleerd: de grenzen die wij onszelf stellen, liggen in het natuurlijke element water. Wij ontdekken ze daar vanuit een houding van respect, verwondering en bescheidenheid.

Randversiering

Natuurlijk, ook de homo faber leest soms gedichten, ook hij raakt soms geboeid door de poëzie en de zeggingskracht van het water. Maar dat blijft voor hem een randversiering. Iets voor de vrije tijd, niet iets dat zijn „echte“ leven zin, inhoud en maat kan geven. In dat „echte“ leven weet hij immers wel beter. Daar blijft water voor hem gewoon H_2O waar hij al naar gelang zijn milieubewustheid wel of niet zuinig mee omgaat. Het grote probleem is echter dat juist in dat zogenaamde echte leven het steeds duidelijker wordt dat

DOOR DE POËTISCHE KRACHT VAN WATER

Door Hans Achterhuis

het, ondanks het alom beleden milieubewustzijn, steeds slechter gaat met het water op onze planeet. Milieubeleid in eigen land en ontwikkelingsbeleid in de derde wereld lijken water steeds schaarser te maken ondanks alle goede bedoelingen.

In september 1991 zal er voor de tweede keer een groot internationaal Water Tribunaal worden gehouden. De belangrijkste aanklachten van dit tribunaal lijken zich voorlopig tegen een aantal door de Derde Wereldbank gefinancierde irrigatieprojecten te richten. In een radiodiskussie met minister Pronk over de voors en tegens van ontwikkelingshulp gaf deze mij onlangs toe dat zo'n 90% van alle irrigatieprojecten in de derde wereld mislukken. Dit heeft desastreuze gevolgen voor de beschikbaarheid van goed en schoon water. Zouden dit soort negatieve ontwikkelingen misschien toch iets te maken hebben met het feit dat ontwikkelingswerkers water alleen maar als H_2O zien? Zou het verdwijnen van de andere dimensies van het water, die wij in het westen vanuit onze houding van homo faber naar vrijblijvende poëzie en spiritualiteit hebben verbannen, hier ook niet mee te maken kunnen hebben? Is water niet zomaar water? Ik heb geen eenduidig antwoord op deze vragen. Liever verwijs ik naar een boek dat ik ieder die milieu en derde wereld ter harte gaan, graag wil aanbevelen.

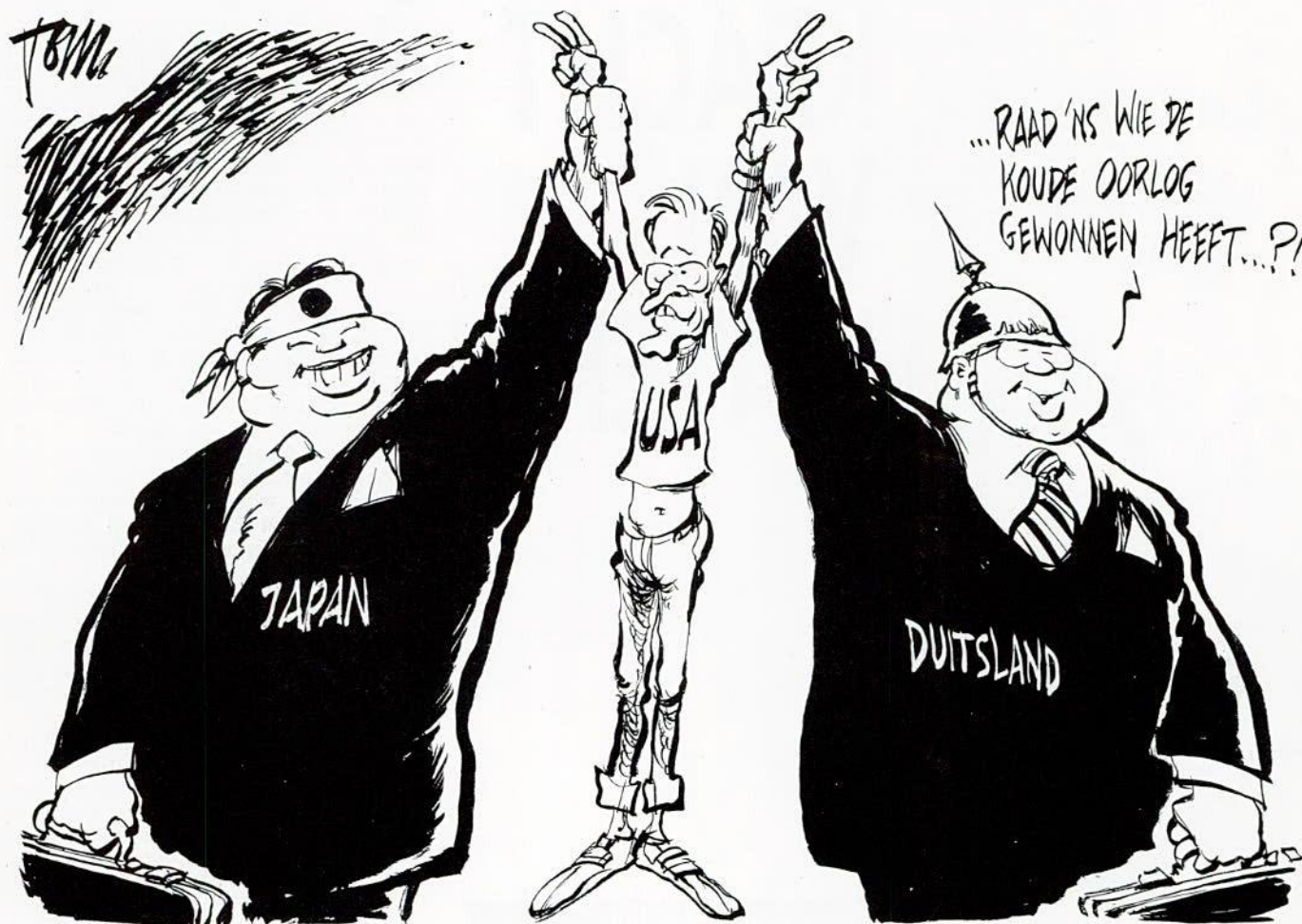
Water was vroeger in India altijd overvloedig in de dorpen aanwezig. De moderniteit die in de jacht om meer te produceren geen grenzen kent, brengt alleen maar schaarste voort

„*Staying Alive*” van Vananda Shiva beschrijft de wanhopige strijd van de Indiase vrouwen tegen de op het westers model gebaseerde ontwikkeling, die vanuit hun standpunt alleen maar als *maldevelopment* (ik zou niet weten hoe ik dit woord moest vertalen) kan worden beschouwd.

In het boek worden de onderling verbonden vernietiging van de natuur en de degradatie van vrouwen beschreven. Maar het laat ook zien hoe miljoenen vrouwen in verzet komen tegen een ontwikkelingsbeleid dat de natuur en vrouwen miskent. Dit verzet – bij ons vooral bekend door de Chipkobeweging, de strijd voor het behoud van de bossen – stelt tegenover het westerse natuurbegrip van de homo faber, de natuur als *Prakriti*, als het vrouwelijke principe, de vitale, goddelijke kracht die het leven voortbrengt en draagt. In het zesde hoofdstuk vrouwen en de

verdwindende wateren analyseert Shiva de voortdurend verslechterende watersituatie in India. Met heel veel gedetailleerde gegevens laat zij zien dat het aantal dorpen in India dat niet over veilig drinkwater beschikt, de afgelopen dertig jaar aanzienlijk is gestegen. In de jaren zestig bedroeg volgens officiële tellingen het aantal dorpen met een drinkwaterprobleem 17.000, in 1972 was dit al meer dan verdubbeld tot 35.000. Sinds die tijd neemt in de ergst getroffen gebieden dit aantal jaar na jaar toe, ondanks de steeds groter wordende financiële kosten en inspanningen van regeringen en ontwikkelingsinstanties om putten te slaan en water te zuiveren. Ik zeg wel *ondanks*, maar Shiva stelt eigenlijk juist door. Naarmate water als een schaars goed wordt gedefinieerd, blijkt de benadering die hierop gebaseerd is, haar eigen werkelijkheid steeds meer te creëren. Vanuit een heel ander perspectief dan ik dat in *het rijk van de schaarste* deed, signaleert Vananda Shiva dat alle pogingen om de schaarste door steeds meer productie op te heffen, deze juist voortdurend vergroten.

Volgens haar analyse komt dit vooral omdat de *maldevelopment* (die water als een neutraal en schaars goed beschouwt) de integriteit van bronnen en stromen evenzeer miskent als de culturele relatie tussen vrouwen en water die al tientallen eeuwen in India bestaat. Die integriteit, die eigen realiteit van het water, wordt bezongen en ver-

haald in veel liederen en mythen. Centraal staat steeds de relatie tussen water en klimaat, water en bodemgebruik, water en vrouwen, en water en het goede leven. Al deze relaties worden in moderne wetenschappelijk-technische benaderingen als irrelevant en achterhaald terzijde geschoven. Water is immers alleen maar doodgewoon schaars H_2O .

Terwijl in het verleden – waarin de natuur als *Prakriti* haar eigen grenzen stelde – water in India altijd overvloedig in de dorpen aanwezig was, brengt de moderniteit die in de jacht om meer te produceren geen grenzen kent, alleen maar meer schaarste voort.

Ingenieurstalent

Hetzelfde trieste verhaal als over de drinkwatervoorziening kan over de irrigatie worden verteld. De Engelse majoor Arthur Cotton, die algemeen als de vader van de moderne westerse irrigatietechnieken in India wordt erkend, schreef nog in 1874: „er bestaan talloze oude irrigatiewerken in India, die uitzonderlijk ingenieurstalent verraden. Honderden jaren hebben deze voortreffelijk gefunctioneerd... Toen wij in India aankwamen waren wij aanvankelijk zo inferieur aan de bevolking op dit terrein dat wij hun irrigatiewerken niet eens konden herstellen, laat staan dat wij deze konden navolgen om het systeem uit te breiden.”

Al deze technologie, die het water vooral als een eigen realiteit zag die gerespecteerd moest worden, is verloren gegaan. Zij is ingeruild voor de technologie van de homo faber. Die wil het water bedwingen en beheersen, die ziet water alleen maar als middel, als materiaal voor de mens.

De moderne irrigatietechniek uit het Westen heeft in India voor ongekende rampen gezorgd. Kothari, leider van Lokayan, een Indiase ecologische organisatie die zichzelf als anti-ontwikkeling omschrijft, gaf bij een bezoek aan ons land twee jaar geleden een aantal schrikbarende cijfers. Volgens berekeningen van Lokayan is een derde van de oorspronkelijke 266 miljoen hectare landbouwgrond in India in een woest-

ternij veranderd door erosie, overbevloeiing of verzilting, vooral tengevolge van ontbossing en moderne irrigatiemethodes.

Shiva, die ook soortgelijke cijfers verschaft, ziet deze *maldevelopment* dus vooral als gevolg van de opvatting van water als schaarse, door mensen eendeloos te manipuleren neutrale hulpbron, terwijl aan de andere kant de kulturele band tussen vrouwen als hoedsters en verschafters van water en bronnen en stromen, wordt vernietigd. Natuurlijk, zij weet ook dat in de laatste versie van het ontwikkelingsdenken (zeker als het de watervoorziening betreft) vrouwen niet meer totaal onzichtbaar zijn. Zij merkt echter schamper op dat de plaats die vrouwen binnen het ontwikkelingsdenken hebben gekregen vooral die van een passief object, van slachtoffer is. Voortdurend wordt gewezen op de extra inspanningen die vrouwen moeten verrichten om soms over een afstand van tientallen kilometers, water aan te voeren. Dat vrouwen als actieve behoedsters van het water over een eigen deskundigheid beschikken die heel wat meer achtergronden kent dan de deskundigheid van de moderne westerse opgeleide ingenieur, wordt nog nergens erkend.

Vanzelfsprekend kunnen wij in het westen de Indiase beelden van en visie op water niet rechtstreeks zomaar overnemen. Ze kunnen ons misschien wel aanzetten tot een meer omvattende kijk dan die van het simpele H_2O . „Loop eens een rechtgeaard Nederlands museum binnen, lees eens een Nederlands boek, een gedichtenbundel: water blijkt al eeuwenlang gevoel, ontroering, inspiratie.” Dat schrijft Natuurmonumenten in haar voorbereiding op een algemene ledenbijeenkomst. Natuurlijk, daarnaast verwijst Natuurmonumenten ook naar „de stapels brochures, de wetenschappelijke en technische rapporten” over water. Het gevoel, de inspiratie en ontroering uit de eerste bronnen lijken mij echter even hard nodig om aan onze natuurvernietiging grenzen te stellen dan de wetenschappelijk-technische gegevens uit de tweede.

„AFSCHEID” BEKROOND

„Het is het ontroerende en beklemmende verhaal van de 29-jarige Aleida, die weet dat haar ziekte haar leven snel zal beëindigen (...) Dit proces is in de film emotioneel maar beheerst en indringend vastgelegd.

De jury kent daarom de J.B. Broeks Prijs 1989 voor televisie in volstrekte eensgezindheid toe aan Ton Koole en Arry Voorsmit, die dit onderwerp hebben aangedurfd en het uiterst vakkundig, smetteloos en gewetensvol hebben vormgegeven.” (uit het juryrapport van de J.B. Broeksprijzen 1989)

Na een eervolle vermelding op het prestigieuze internationale televisiefestival Prix Europa werd de film „Afscheid” afgelopen februari bekroond met de J.B. Broeksprijs 1989. Zondag 27 mei wordt „Afscheid” op Nederland 3 op veler verzoek herhaald (21.10 uur). U kunt een videoband van de film in uw bezit krijgen (uitsluitend op VHS!) door f 45,- over te maken op gironummer 9449 tnv. Humanistische Omroep Stichting, Hilversum, o.v. Film Afscheid. U ontvangt de videoband dan uiterlijk twee weken na afschrijving.

1990 Humanist World Congress

Van 4 – 10 augustus zal in Brussel het 1990 Humanist World Congress plaatsvinden. Het thema van dit kongres is „The secularization of society on the basis of: Liberty, Equality and Fraternity.” Voorzitter is de Canadees Henry Mortengaler, bekend om zijn activiteiten voor herziening van de abortuswet in Canada.

Verscheidene sprekers zullen inleiden houden waarna in discussiegroepen nader op de diverse onderwerpen wordt ingegaan. Tijdens het slotdiner zal de „Humanist Award” worden uitgereikt aan Alexander Dubcek. Op vrijdag 10 augustus zijn er diverse workshops. Een aanmeldingsformulier kan worden aangevraagd bij de IHEU, tel. 030-312155 of bij het HV, tel. 030-318145, toestel 32.

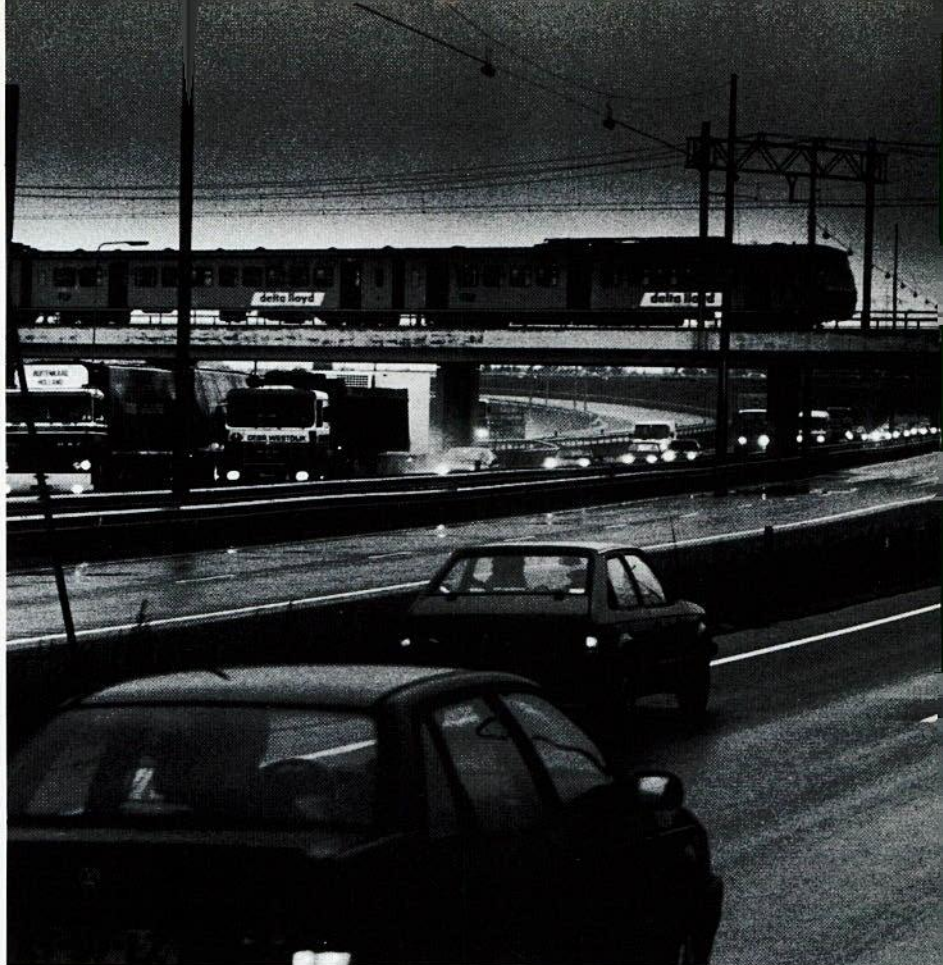
Scholingsdag humanisme en het milieu

Op zaterdag 26 mei zal een scholingsdag worden gehouden voor begeleiders en organisatoren van gespreksgroepen rond het thema „Humanisme en het Milieu”. De dag sluit onder meer aan bij de inaugurale rede van Hans Achterhuis.

Hoe milieu-vriendelijk is het humanisme? Is de traditie van het humanistische denken waarin aan de mens zo'n centrale plaats wordt toegekend mede schuldig aan de bedreiging van dier, mens en natuur? Of kan het humanisme juist een inspiratiebron zijn om ons te bezinnen op de mogelijkheden om ons eigen leven zo vorm te geven dat natuurlijke evenwichten bewaard blijven? Biedt het humanisme wellicht aanknopingspunten om tegenover de

allesoverheersende consumptiegerichtheid heel andere waarden en levensdoelen te stellen? Dit is een greep uit de vragen die in gespreksgroepen als rode draad zullen dienen. Op de scholingsdag wordt ingegaan op de vraag hoe een gesprekscyclus rond het milieu er ook uit kan zien. De dag wordt georganiseerd door het HV-vormingswerk in samenwerking met het Instituut voor natuurbeschermingseducatie en vindt plaats in het Landelijk Humanistisch Centrum van 10.30 uur tot 16.30. De deelnamekosten bedragen tien gulden p.p. (inklusief lunch en dokumentatie). Aanmelding is mogelijk via een briefkaartje of telefoontje naar: Humanistisch Verbond, t.a.v. Ariane de Brauw, Postbus 114, 3500 AC Utrecht, tel. 030-318145.

LEVEN
EN LATER
LEVEN

FIETS DAN VOOR NIEUWE

Het gaat slecht met de natuur en met het milieu. Dat weten we wel, maar we willen nog niet echt aan de konsekwenties. Want dan moeten we er wat voor laten, moeten we ons denken en doen drastisch veranderen.

Een ekologische revolutie lijkt de enige mogelijkheid om te bereiken dat Nederland nog vele generaties mee zal kunnen. Daarvoor is het nodig dat er snel wordt ingegrepen.

Want later is te laat.

Reden genoeg voor de redactie van de Humanist om een serie artikelen te publiceren die systematisch informatie geeft over hoe het er nu voor staat. En wat we kunnen en moeten doen om uitzicht te hebben op een schonere toekomst. Dit keer gaat het over mobiliteit.

De visie en standpunten in deze serie worden niet noodzakelijkerwijs gedeeld door het bestuur van het Humanistisch Verbond.

Onze welvaart hebben we voor een deel te danken aan het groeiende vermogen onszelf snel en ver te verplaatsen. Het heeft ons handel gebracht – in produkten maar ook in kulturen. We hebben kennis gemaakt met de buitenlandse keuken en hebben landschappen gezien die wij in ons land niet hebben. Maar de medaille heeft ook z'n keerzijde. De in deze eeuw sterk gegroeide bevolking, plus de steeds toenemende behoefte aan mobiliteit, stelt ons voor ernstige problemen. Problemen die te maken hebben met vervuiling, ruimtebeslag en het uitputten van de energievoorraden. Met name het partikuliere gebruik van auto's is als gevolg van deze problemen sterk in discussie geraakt: de wegen zijn verstopt, verzuring eist zijn tol en steeds vaker wordt Nederland opgeschrikt door een kritieke situatie in verband met „smog“. Het is noodzakelijk onze mobiliteit met andere middelen in te vullen; aan de overheid de taak de voorwaarden te scheppen die er voor zullen zorgen dat we dat ook daadwerkelijk doen.

Luchtvaart: milieuvriendelijk alternatief op de rails zetten

Nu al een probleem, in de toekomst een probleem van nog grotere omvang, vormt de luchtvaart. Daarom zal ook deze vorm van mobiliteit zich zeker niet kunnen onttrekken aan de konklusies van „Zorgen voor Morgen“. Vier procent van de uitwerp van stikstofoxyden op de wereld komt voor rekening van

vliegtuigen en daarmee een aandeel in de veroorzaking van zure regen en smog; daarnaast is de vlieghoogte (10 à 12 kilometer, vlak onder de ozonlaag) waarschijnlijk nadelig voor die ozonlaag. Straalvliegtuigen knabbelen vermoedelijk mee aan het gat in de ozonlaag en dragen ook nog bij aan het broeikasfeffect. Om van geluidhinder nog maar te zwijgen. Zorgwekkend in dit verband is het steeds populairder worden van vliegen; een ontwikkeling die zich waarschijnlijk in 1992 versterkt zal voortzetten als gevolg van de te verwachten liberalisatie van de Europese luchtvaart. Nationale overheden en luchtvaartorganisaties maken zich op om in het jaar 2000 tweemaal zoveel reizigers te verwelkomen als in 1986; aan de milieuaspekten wordt voorbijgegaan.

Onlangs maakte de Schiphol-directie belangrijke uitbreidingsplannen voor de nationale luchthaven bekend, die onder andere een vijfde of zelfs zesde baan omvatten. Tevens wil Schiphol ruimte maken voor meer nachtvluchten. Al met al moet het aantal passagiers binnen tien jaar van 15 naar 30 miljoen groeien en het vrachtvervoer van 0,7 naar 1,6 miljoen ton.

Deze plannen betekenen óók: verdubbeling van de geluids- en stankoverlast, verdubbeling van het energieverbruik en verdubbeling van de luchtverontreiniging. Om van de infra-structuur (wegen) rond Schiphol, nu al een bottleneck, nog maar te zwijgen.

Deel 3: mobiliteit

LIEVER GELD VOOR OPENBAAR VERVOER EN WEGEN EN TUNNELS

De gevolgen van zulke uitbreidingen zijn rampzalig voor milieu, natuur en volksgezondheid. Verdere groei van de luchtvaart zal moeten worden voorkomen.

Sterker nog, binnen Europa moet de luchtvaart afnemen. Er is in Europa, in tegenstelling tot de VS, een uitgebreid spoorwegnet, dat de komende tien jaar sterk kan verbeteren. Knelpunten moeten verdwijnen, op lange trajecten door dunbevolkte gebieden is een TGV-lijn op zijn plaats. Interkontinentaal bestaat dit alternatief niet, zodat de winst voor het milieu binnen de continenten moet worden gevonden. Onder andere door het inzetten van Eurocity-treinen op „traditionele” langere vliegroutes en het inzetten van chartertreinen op vakantiebestemmingen. Wanneer verder de frequentie van de normale lijndiensten per trein wordt opgevoerd, zal de trein een snel, schoon en comfortabel alternatief voor binnen-Europese vliegreizen blijken te zijn. Per passagierskilometer is de trein véél stiller, 3 tot 5 maal zuiniger met energie en 10 tot 20 maal schoner dan het vliegtuig.

De invoering van aksijns op vliegtuigbrandstof – kerosine is nu nog aksijns-vrij! – kan, door de prijsstijging die dat tot gevolg heeft, een belangrijk hulpmiddel zijn bij het beteugelen van de vlieglust. Andere vormen van vervoer worden op deze manier aantrekkelijker en er is een eerlijker afweging mogelijk of mensen en goederen wel écht moeten vliegen. Schiphol moet dan ook een

lucht/railhaven worden – ook voor goederenvervoer –, waar intercontinentale vluchten aansluiten op moderne internationale treinen, in plaats van op weer een ander vliegtuig.

Wegverkeer: up-to-date openbaar vervoer

Even wat feiten op een rijtje: 45% van de uitwerp van koolwaterstoffen en 55% van de uitwerp van stikstofoxiden is afkomstig van het wegverkeer. Dat daarmee voor 50% verantwoordelijk is voor de Nederlandse veroorzaking van smog en voor 20% van de in Nederland uitgeworpen verzurende stoffen. 90% Van de luchtverontreiniging in de meeste steden is aan de auto te wijten. Lawaai-overlast (60% van de bevolking heeft hinder van het verkeer), bodemverontreiniging, afvalprobleem, ruimtebeslag, aantasting en versnippering van het landschap en verstopping van de steden laten we dan nog buiten beschouwing. En datzelfde geldt voor het grote aantal verkeersdoden, blijvend invaliden en gewonden. Aan de andere kant van de weegschaal staan het gemak van en de gehechtheid aan de auto plus de belangrijke functie van met name het vrachtvervoer voor onze economie. Ook voor wat het wegverkeer betreft, geldt echter dat het economisch belang of andere belangen niet mogen worden afgewogen tegen de milieu-aspekten. Een schoon milieu is het kader, waarbinnen andere belangen gediend kunnen worden.

Het Tweede Structuurschema Verkeer en Vervoer van de overheid lijdt aan tweeslachtigheid: wél signaleert het grote milieuproblemen, maar het kiest vervolgens voor meer wegen en accepteert de groei van het autopark. Dat is niet de juiste weg. Gekozen dient te worden voor een flinke vermindering van het aantal autokilometers, zonder de verplaatsingsmogelijkheden te beknotten:

- geen investeringen in nieuwe wegen en tunnels, want méér weginfrastructuur leidt tot verdere versnippering van het landschap en méér autobebouwing; met als uiteindelijk gevolg dat plante- en diersoorten nog sneller uitsterven, de luchtvervuiling verder toeneemt en de files zich verplaatsen naar de steden en provinciale toegangswegen en dáár voor overlast zorgen.
- wel forse investeringen om het openbaar vervoer de aantrekkingskracht te schenken die het nu zo node ontbeert. Dat kan door het openbaar vervoer up-to-date te maken, een goed net van regionale sneltramlijnen aan te leggen, het tramnet te verbeteren en dit railsysteem aan te vullen met snelbussen en vrije busbanen. Daarnaast door het spoorwegnet sterk te verbeteren, het fietspadennet uit te breiden en fietsvoorzieningen en openbaar vervoer op elkaar af te stemmen;
- terugbrengen en goed handhaven ►

van de maximum snelheid op 100 km/uur voor personenauto's en 80 km/uur voor vrachtauto's (dat scheelt 15% stikstofoxyden op de snelwegen);

- herziening van mobiliteit-stimulerende belastingmaatregelen (afschaffing van het reiskostenforfait en de belastingvrije vergoedingen voor de auto, verhoging van het autokostenforfait tot 35%);
- invoering van een ontmoedigend parkeerbeleid via een nationale parkeerwet;

Per passagierskilometer is de trein veel stiller, 3 tot 5 maal zuiniger met energie en 10 tot 20 maal schoner dan het vliegtuig

- variabilisatie van de autokosten door hogere accijns op brandstoffen.

Rekeningrijden, dat door de minister van Verkeer en Waterstaat wordt ge-

(Ingezonden mededeling)

stichting oude en nieuwe gasthuis zutphen

De Stichting Oude en Nieuwe Gasthuis Zutphen omvat de volgende instituten:

- streekziekenhuis Het Nieuwe Spitaal te Zutphen
- psychiatrisch centrum Het Groot Graffel te Warnsveld
- Verpleeghuis Zutphen te Zutphen
- beschermende woonvorm Refugium te Zutphen

Met ruim 1300 behandelplaatsen en meer dan 2000 medewerkers vervult de stichting zowel op het vlak van gezondheidszorg als ook maatschappelijk een belangrijke functie in de regio.

Bij de dienst geestelijke begeleiding is door vertrek in verband met de VUT een vacature ontstaan van 38 uur per week. Uitgezien wordt naar een

Humanistisch geestelijk raadvrouw/-man

met een (nagenoeg) voltooide opleiding aan de Universiteit voor Humanistiek en bij voorkeur ervaring in het geestelijk werk.

Tot de taken behoort:

- het bieden van geestelijke verzorging door middel van individuele gesprekken
- het bezoeken van patiënten/bewoners op de afdelingen
- bijdragen aan het leef- en werkklimaat
- beschikbaar zijn voor medewerkers en familieleden van patiënten/bewoners
- participeren in commissies
- onderhouden van externe contacten.

Voorwaarde voor het vervullen van de functie is:

- bereidheid tot collegiale samenwerking in het team van de dienst geestelijke begeleiding
- inhoudelijke benoeming tot humanistisch geestelijk verzorger door het Humanistisch Verbond.

Bij de Stichting Oude en Nieuwe Gasthuis Zutphen zijn de arbeidsvoorwaarden en rechtspositieregelingen van de gemeente Zutphen van overeenkomstige toepassing. Pensioenverzekering via het ABP.

Warnsveld/Zutphen kent een aantrekkelijk woon- en leefklimaat met goede voorzieningen op het gebied van scholen en winkels.

Voor u of uw partner is misschien van belang te weten dat onze stichting opvang kent van baby's en peuters in het kinderdagverblijf "Ieniemienie" te Zutphen.

Inlichtingen worden verstrekt door de humanistisch raadvrouw mevrouw C.D.J. Rambonnet-Schotman, telefoon 05750-22133 ('s ochtends), 05750-92911 ('s middags).

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u richten aan het hoofd personeelszaken van Het Groot Graffel, postbus 2003, 7230 GC Warnsveld.

zien als middel om het autogebruik terug te dringen zonder het autobezit aan te tasten, komt in elk geval te laat en moet eerst technisch en organisatorisch haalbaar blijken. De milieu-overlast ten gevolge van het verkeer is te groot om te wachten op een oplossing waarvan we niet eens weten of hij werkt. Dieselauto's vormen een extra probleem. Technisch kan de uitstoot van stikstofoxyden bij dieselauto's voorlopig met maar 50% worden verminderd. Daarom is het verbazingwekkend dat er in het Structuurschema nauwelijks maatregelen zijn opgenomen om andere vormen van vrachtvervoer dan over de weg te stimuleren. Milieuvriendelijk vrachtvervoer per trein en schip is veel schoner en zuiniger.

Bovenstaande, noodzakelijke maatregelen zullen het meeste effect sorteren als er ook een ander ruimtelijk beleid komt: woon- en werkfunkties moeten op loop- of fietsafstand van elkaar worden gebracht. De vicieuze cirkel: verstopte stad, bedrijven naar de rand van de stad aan de snelwegen, dus meer auto's en minder openbaar vervoer, moet worden doorbroken. Met name door werkgelegenheid en openbare voorzieningen bij knooppunten van openbaar vervoer te vestigen. Dus bijvoorbeeld bij NS-, bus-, tram- en metrostations. Het is beter de 7457 miljoen gulden, die in het Bereikbaarheidsplan van de regering is gereserveerd voor nieuwe en verbrede wegen en tunnels te besteden aan beter openbaar vervoer en fietsfaciliteiten.

Nederland is een fietsland bij uitstek: ook al regen je soms nat, de onderlinge afstanden zijn klein en het land is vlak. Vreemd eigenlijk dat de fiets vaker gebruikt wordt als vervoermiddel voor de vrije tijd of een middel om de conditie op peil te houden, dan voor het woon-werkverkeer. Kortere afstanden tussen „wonen” en „werken” zijn ook hiervoor wenselijk. Bovendien verdient meer en betere stallingsruimte bij NS-stations de aandacht; het diefstalprobleem lijkt het gebruik van de fiets in het dagelijks verkeer immers te remmen. De fiets is een beetje een „vergeten vervoermiddel” geworden – terwijl hij dat niet verdient. ●

Volgende maand deel 4: landbouw

De tekst van deze serie is ontleend aan het boekje „Leven en later leven, pleidooi voor een schone toekomst”, een boekje dat is uitgegeven door vier natuur- en milieuorganisaties: Natuurmonumenten, Natuur en Milieu, de Vogelbescherming en het Wereld Natuur Fonds.

We kunnen ons voorstellen dat u niet zo lang wilt wachten tot de gehele tekst in de Humanist is verschenen. U kunt dan zelf een exemplaar van het boekje bestellen door f 12,50 per exemplaar over te maken op girorekening 3150252 ten name van Milieuboek te Amsterdam onder vermelding van „boekje Later Leven”.

RADIO

Iedere zondag:

9.03-9.30 u

Radio 1:

De Verbeelding

Het literaire programma besteedt in mei onder andere aandacht aan de volgende onderwerpen (onder voorbehoud):

20 mei: Alberto Moravia (zie ook televisie 20 mei)

Iedere woensdag:

12.30-13.00 u

Radio 5:

55 +

Een serie programma's met levensverhalen van vrouwen boven de vijftig jaar, een in de media enigszins vergeten groep. Veelal zijn de vrouwen die aan bod komen dertigers en veertigers. In deze programma's staan hun moeders centraal.

Programma's over vrouwen die net de feministische rein gemist hebben, die opgroeiden in een tijd waarin seksualiteit met taboes omringd was, die vaak hun opleiding niet afgemaakt hebben en een groot deel van hun leven hebben besteed aan de opvoeding van hun kinderen.

zie ook pagina 12

Ma 14 mei:

12.05-13.00 u

Radio 5:

Het protest

Naar aanleiding van het exclusieve interview met Vaclav Havel dat op de televisie te zien is, wordt op de radio *Het Protest* herhaald. Begin januari voerden de acteurs Eric van der Donk en Peter Bolhuis (Theater van het Oosten) *Het Protest* van Havel op; zeven extra voorstellingen van een produktie die in 1983 in première ging.

Ma 21 mei:

12.05-13.00 u

Radio 5:

Programma over groepsleiders in de zwakzinnigenzorg. Gabri de Wagt praat

met een aantal van hen, werkzaam in De Heygraeff, leefgemeenschap voor verstandelijk gehandicapten in Woudenberg, over hun onder meer in emotioneel opzicht uitputtende werk en over de schrikbarend slechte betaling en maatschappelijke waardering die daar tegenover staat. Daarover ook een gesprek met de staatssekretaris van Volksgezondheid drs. H. J. Simons.

Ma 28 mei

12.05-13.00 u

Radio 5:

Het Palestijns Israëlisch konflikt

Laatste van vier programma's die Stan van Houcke maakte over het Palestijns-Israëlisch konflikt. De expansiepolitiek van Israël en de gevolgen die dat voor beide partijen heeft, staan centraal.

TELEVISIE

Zo 13 mei, 21.55-22.20 u

Ma 28 mei, 20.25-21.15

Ischa

Zo 13 mei

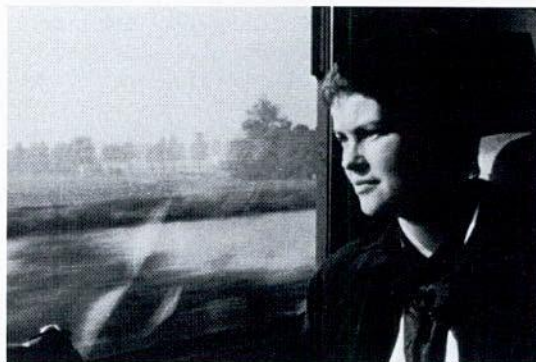
21.15-21.55 u

Vaclav Havel in het Europese Huis

Interview met de schrijver-president van Tjechoslowakije waarin hij zijn visie uiteenzet over het Nieuwe Europa en over de veranderende krachten daarin. Zijn eerste toespraak als president van Tjechoslowakije besloot Havel met de woorden: „Uw regering, mensen, is tot u teruggekeerd”. Het is illustratief voor Havel's pleidooi voor een sterke individuele verantwoor-

delijkheid van ieder mens. Voor Havel als politicus betekent dat dat hem binnen een parlementaire democratie een krachtig humanisme voor ogen staat. Samenstelling: Erik Hogenboom, Frans Jennekens en Eveline van Dijk.

Zo 27 mei

Afscheid

Herhaling van de veelbesproken film over de laatste maanden uit het leven van Aleida Hartstra. De film laat zien hoe zij afscheid neemt van het leven, haar familie en haar vrienden, en hoe familie en vrienden afscheid nemen. Aleida zelf verwoordde haar situatie als volgt: „Het is alsof de dood een groot schip is en het leven de kade. Ik ben bezig via de loopplank mijn bagage over te slepen. Ik heb nog steeds geen afscheid genomen van de mensen op de kade, maar ik draag wel telkens een stukje over en neem daarmee dus een stukje afscheid. En als ik op de loopplank sta dan ben ik niet in het leven en niet in de dood... dan ben ik onderweg.

Aleida Hartstra is negenentwintig jaar, arts, en volgt een opleiding voor humanistisch geestelijk raadvrouw. Ze heeft leukemie en weet dat ze niet lang meer te leven heeft. Samen met haar moeder Jikke, haar zus Anke, haar zwager en haar vrienden bereidt ze zich voor op de dood. In het begin is ze nog sterk genoeg om te reizen en vrienden en geliefde plekken te bezoeken - in de wetschap dat het de laatste keer zal zijn. Familie en vrienden worden gekonfronteerd met de onvermijdelijkheid van het sterven.

Zo 20 mei

21.35-22.00 u

Alberto Moravia

Gesprek met één der meest omstreden en beroemde na-oorlogse Italiaanse auteurs: de 82-jarige Alberto Moravia, schrijver van talloze romans, essays en toneelstukken.

21.08-22.00 u

Dan volgt het moment waarop Aleida niet meer zelf kan kiezen en de dingen gewoon gebeuren. Dat is de fase waarin ze in bed moet blijven en verzorgd moet worden. Wanneer alles gezegd is, iedereen nog een keer langs is geweest rest nog slechts het wachten op de dood. Twee maanden na de eerste opnamen overlijdt Aleida. Het laatste afscheid heeft plaats bij de crematie, waar iedereen die haar dierbaar was nog één keer samenkomt om, indachtig haar manier, afscheid te nemen van Aleida.

Voor alle betrokkenen is het maken van Afscheid een indringend, konfronteerd maar ook ontroerend proces geweest. Niet in de laatste plaats door de keuze van Aleida en haar naaste familie om de filmmakers zo dicht naast zich toe te laten. Hen te betrekken bij het afscheid en deelgenoot te laten zijn van de momenten van emotie, pijn en geluk.

Aleida, haar familie en haar vrienden hebben tijd gehad te beseffen dat de dood onvermijdelijk is en bij het leven hoort. Met dit bewustzijn hebben ze de laatste periode kunnen leven en afscheid nemen. Produktie: Arry Voor-smit, regie: Ton Koole. (Eerder uitgezonden op 7 januari 1989).

Avontuurlijke jongerenweek in de Belgische Ardennen 21 t/m 28 juli

Voor het vierde jaar alweer organiseren een groep vrijwilligers binnen het HV met hulp van deskundige gidsen een afwisselende vakantie week in de Belgische Ardennen voor jongeren van 13 t/m 17 jaar.

Kanoën op de Ourthe, grotten onderzoeken (speleologie), bergklimmen, vloten bouwen en wandelen. Bij alle activiteiten geldt dat ervaring niet is vereist, het is meer een soort „ruiken“ aan alle activiteiten. Wat wel van de deelnemers wordt verwacht, is een sportieve en positieve inzet en gezamenlijke ondernemingslust.

Op zaterdag 21 juli is Maastricht het centrale verzamel-

punt, van daar uit gaat het met busjes naar de „Laiterie“. Op de laatste dag wordt iedereen in ieder geval weer in Maastricht afgezet. De kosten voor deze week bedragen f 395,-, inclusief gebruik van alle materialen en vervoer vanaf Maastricht. Eventueel is een kortingsregeling mogelijk. Het maximale aantal deelnemers is 34, reageer dus snel als je mee wilt! Vraag voor 1 juni een folder met informatie en opgave aan bij: Hans Hartjes, Hezer Enghweg 77, 3734 GP Den Dolder, telefoon: 030-287409.

Of bij: Gerrie de Bruin, Eikenlaan 28, 3828 BZ Hoogland, telefoon: 033-801551.

Jubileum in Lochem

Op zondag 20 mei viert de afdeling Lochem en omstreken z'n 40-jarig jubileum met een bijeenkomst in De witte Wieven in Zwiëp. Van 10.30 uur tot 15.25 uur is een aantrekkelijk programma samengesteld.

Bert Aardema in Santpoort-N

„De oorsprong van godsdiensten“, dat is het thema waarover Bert Aardema op woensdag 16 mei een inleiding zal houden. Aanvang is 20.00 uur, plaats is het gebouw 't Mosterdzaadje, Kerkweg 29 in Santpoort-N. Verdere inlichtingen: 02550-30309.

Praten over Afscheid

In diverse plaatselijke afdelingen van het HV zullen in de maand juni onder deskundige begeleiding gesprekscycli (twee avonden) plaatsvinden voor mensen die naar aanleiding van de film met anderen van gedachten willen wisselen. Er wordt dan gesproken aan de hand van in de film voorkomende thema's. De deelnamekosten bedragen f 15,- per persoon. Belangstellenden kunnen zich via een briefkaartje aanmelden, gericht aan: HV, t.a.v. Afdeling Verenigingszaken, Postbus 114, 3500 AC Utrecht. U ontvangt dan zo spoedig mogelijk nadere informatie.

Weekend voor alleenstaanden

Van zaterdag 19 mei tot en met zondag 20 mei kunt u nog deelnemen aan een weekend voor alleenstaanden tussen 30 en 60 jaar in Baarn. Kosten zijn f 162,50 (reduktie is soms mogelijk). Zie ook de aankondiging in de Humanist nr. 3 van maart, pagina 23. Inlichtingen en aanmeldingen bij Agnes de la Rie (tel. nr. 05910-22648) of bij de Volkshogeschool Drakenburg in Baarn (tel. nr. 035-853045).

Relaties gebundeld in Amsterdam

Vorig jaar organiseerde de afdeling Amsterdam zes lezingen over het onderwerp 'relaties'. De verslagen van deze bijeenkomsten zijn nu gebundeld en voor f 6,- te bestellen bij het HV-Amsterdam, Reynier Vinkeleskade 64 in Amsterdam.

Oproep reünie HJB

Wij denken erover, voorjaar 1991 een reünie te houden van de *Humanistische Jeugdbeweging*. De HJB bestond in de vijftiger jaren en was een groep jongeren van 15 tot 23 jaar. De HJB was nauw verwant aan het Humanistisch Verbond, maar daar toch onafhankelijk van. Er waren afdelingen in verscheidene plaatsen van het land.

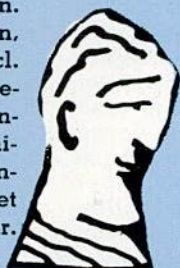
We roepen alle oud-HJB-ers op, hun adres en telefoonnummer aan ons bekend te maken. Ook ontvangen we van ieder graag alle informatie over oud-HJB-ers.

Informatie en reacties aan: *Anneke Reijnders-de Blauw*, Soltstede 23, 9481 HL Vries, tel.: 05921-41208, of *Dik van Kreveld*, Charlotte de Bourbonlaan 58, 3708 CD Zeist, tel.: 03404-15809.

Kursus creatief denken

Op vijf woensdagavonden vanaf 16 mei tot en met 13 juni wordt weer de cursus creatief denken gehouden in Deventer. Het doel is om te leren over manieren om op ideeën te komen, over omgaan met blokkades en oplossen van problemen. De technieken zijn toepasbaar op gebieden zoals werk, relaties en dagelijks leven. Kosten f 65,- voor leden, f 115,- voor niet leden, incl. schriftelijk materiaal. Begeleiding: Frank de Mink, onderwijskundige aan de Universiteit Twente. Plaats: Singelstraat 31. 2 min. van het station. Tijd: 19.30-22.15 uur. Opg./inl.: 05700-35543.

HUMANISME IN HET LEVEN VAN...

„Humanisme in het leven van...“ Zo luidde de titel van negen interviews die in de afgelopen anderhalf jaar in Humanist zijn verschenen. Interviews met mensen die zich min of meer herkennen in het humanisme, die vertellen over hun achtergronden en hun keuzen in het leven. Over wat hen beweegt, drijft en raakt. Het zijn negen verschillende verhalen geworden, boeiend in hun verscheidenheid. Momentopnames uit het leven van vijf vrouwen en vijf mannen in leeftijd variërend van 23 tot 78 jaar.

Nu zijn ze gebundeld in een boekje met dezelfde titel: „Humanisme in het leven

van...“ Het boekje kost slechts f 8,50 en is te verkrijgen bij het Landelijk Humanistisch Centrum, Oudkerkhof 11 in Utrecht. U kunt het ook bestellen door f 11,50 (f 8,50 en f 3,- portokosten) over te maken op giro 58, Humanistische Pers, Utrecht o.v.v. „Humanisme in het leven van...“. Het boekje wordt u dan zo snel mogelijk toegezonden.

Wandeltocht Jongeren

De Jonge Humanisten organiseren van vrijdag 22 tot en met zondag 24 juni een wandeltocht op de Veluwe. (ong. 35 km). Vanaf de Ermelose heide lopen we langs prehistorische grafheuvels en oude kasteeltjes naar een authentieke schaapskooi. We overnachten dan op een camping en lopen de volgende dag langs heidevennen en zandverstuivingen naar 't Harde. De kosten bedragen f 31,- p.p. Het verdient aanbeveling om je met twee personen op te geven i.v.m. het verdeel van de bagage. Intekenen kan tot 1 juni bij afd. Verenigingszaken, LHC Oudkerkhof 11, tel.: 030-318145. Je krijgt dan nog nadere informatie toegestuurd.

JH-weekend „Jij en ik“

In het weekend van 24 t/m 27 mei (Hemelvaart) wordt er zoals vanouds weer een kampeerweekend georganiseerd. Dit keer gaan de jonge Humanisten naar een mooi gelegen kampeerboerderij in het Brabantse Berlicum, 7 km onder Den Bosch. „We zitten op fietsafstand van de Drunense Duinen, een fraai natuurgebied met goudgele zandverstuivingen en knoestige dennen waar je heerlijk kunt wandelen, fietsen en – als het weer meewerkt – ook zonnen.

Naast de vele ontspannende activiteiten staat er dit keer ook een serieuzere dag rond het thema relaties op het programma. Hoe functioneer je in je eigen relatie(s) en ben je daar tevreden mee, of zou je daar iets aan willen veranderen? Op verschillende manieren kunnen de deelnemers met dit thema aan de slag. 's Avonds hopen we ons aan het kampvuur (met alles wat daarbij hoort) te kunnen warmen. De kosten voor het hele weekend bedragen f 50,-. Voor opgave of meer informatie, bellen Ariane de Brauw: 030-318145.

JH-jaarvergadering

De Jonge Humanisten houden op zaterdag 9 juni weer hun jaarvergadering. Dé gelegenheid om over de plannen voor het volgend jaar mee te denken, kritiek te spuien en andere leden te ontmoeten.

Aanvang 14.00 uur en na afloop wordt er weer gezamenlijk gegeten. Plaats: LHC, Oudkerkhof 11 Utrecht.

Jan Glastra van Loon in Maastricht

Op donderdag 17 mei zal de HV-voorzitter een lezing houden over het thema Toekomstbeelden. Aanvang is 20.00 uur, toegang gratis en de plaats: Tafelstraat 13 in Maastricht.

Kursus voor nieuwe bestuursleden

Net gekozen op de ledenvergadering komt er meestal een stortvloed van informatie op de nieuwe bestuurder af. Veel vragen komen op. Zoals: Een nieuwe situatie die veel vragen met zich mee kan brengen: „Wat wordt er van mij verwacht, wat houdt het besturen in, hoe geef ik inhoud aan de taak en hoe raak ik zo snel mogelijk ingewerkt?“

Voor nieuwe bestuursleden en voor leden van het Verbond die zich oriënteren op de taak van de bestuurder, organiseert de afdeling Verenigingszaken een landelijke cursus Besturen.

In deze cursus komen de volgende onderwerpen aan de orde: inzicht in humanistisch Nederland en de plaats van de gemeenschap; taken en verantwoordelijkheden van een bestuur; humanistisch

Kampeerweekend 24 mei – 27 mei

Een jaarlijks terugkerende activiteit van de afdeling Eindhoven is het kampeerweekend rond Hemelvaartsdag.

Meestal zijn er zo'n 35 deelnemers, kinderen meegemeld. De laatste jaren is er ook deelname uit Den Bosch. Men is vrij om al of niet aan

de spontaan opkomende activiteiten mee te doen. We denken dan aan gemeenschappelijk koffiedrinken, wandelen, enz.: alles uiteraard afhankelijk van het weer.

In Schaijk, waar we een eigen veldje hebben op een goed geoutilleerd kampeerterrein, beschikken we ook over een grote tent als ontmoetingsruimte. Bij droog weer is er 's avonds kampvuur. Lijkt u dit iets, dan bent u van harte welkom! Nadere inlichtingen bij: fam. Wolferink, 040-519883.

Abonnement en lidmaatschap

Een jaarabonnement op de Humanist kost slechts f 30,-. Bel: 030-318145 (toestel 28). Leden van het Humanistisch Verbond ontvangen het blad gratis. Als u lid wordt, hoeft u dus geen abonnement te nemen.

Lid worden van het Humanistisch Verbond is simpel. Alleen even bellen naar 030-318145 of een kaartje sturen naar postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Als richtlijn voor hoogte van de contributie geldt een half procent van uw bruto-inkomen. De minimum-contributie is f 70,- als u een bruto-jaarinkomen heeft van f 18.000,- of meer. Zit u daaronder dan betaalt u f 45,- per jaar. Voor jongeren onder de 27 jaar geldt een minimumcontributie van f 33,-. U kunt de contributie behalve in één mep, ook in tweeën, of zelfs per kwartaal betalen. Uitgegaan wordt van een individueel lidmaatschap. Per lid kan één persoon, wonend op hetzelfde adres, kiezen voor een gratis medelidmaatschap. Een medelid ontvangt geen Humanist.

030-318145

S.V.P. WACHTEN MET BETALEN TOT U EEN AKSEPT-GIROKAART ONTVANGT

We amuseren ons kapot in Deventer

Op zondag 20 mei organiseert HV-Deventer als afsluiting van het seizoen een discussie naar aanleiding van een inleiding over „We amuseren ons kapot“, het boek van Neil Postman, waarin hij de rol van de media bij informatie verschaffing bekritiseert.

Daarna kunnen de aanwezigen kiezen uit zes alternatieve spelen, waaronder Life-style (over voorkeuren), Open kaart (over ethiek en ondernemen), Lijfspraak (over non-verbale communicatie) en Scrupulus (over dilemma's). Vanaf 10.30 – 14.00 uur in de Singenstraat 31.

bestuur; werkplannen, beleid, financiën in de gemeenschap; presentatie naar de leden en naar buiten; het besturen als „richting gevende“.

Inbreng vanuit de eigen praktijk krijgt nadrukkelijk vorm in deze cursus en bij veel onderwerpen zal er praktisch worden gewerkt.

Deze landelijke cursus vindt plaats op zaterdag 19 mei 10.00-21.00 uur en zondag 20 mei van 10.00-17.00 uur in het Landelijk Humanistisch Centrum te Utrecht.

De cursus kost f 75,-. Voor zittende bestuursleden gratis. Aanmelding voor 5 mei. Meer informatie: de afdeling Verenigingszaken, telefoon 030-318145, vragen naar Ariane de Brauw (sekretariaat) of Joost van Alkemade (funktionaris Kadervorming).

Verloren veldslagen worden niet herinnerd

Koen Aarts en Hans Pols ★ 'De Greb'

Herinneringen aan de slag om de Grebbeberg

In mei 1940 werd er op de Grebbeberg bij Rhenen zwaar gevochten door Nederlandse en Duitse troepen. In dit aangrijpende boek vertellen de jonge Nederlandse militairen van toen over hun ervaringen.

De auteurs Koen Aarts en Hans Pols, die voor het Humanistisch Verbond ook een documentaire over 'De Greb' maakten, laten in 'De Greb' zien hoe mensen reageren in extreem onverwachte situaties.

208 blz. f 24,90

Veen uitgevers in iedere boekhandel

SPECIALE AANBIEDING: DRIE HUMANISTEN VOOR EEN TIENTJE

De afgelopen drie jaar verscheen de Humanist in december met een speciale nummers over 'beeldverruimende middelen'. Lezen, schrijven, reizen, kijken en muziek kwamen zo uitgebreid aan bod. Bij elkaar 180 pagina's met interviews, reportages, essays, columns, cartoons en foto's. Aan het woord komen o.a. Martin van Amerongen, Cees Nooteboom, Jeroen Krabbé, Laura Samson, Eric Oosthoek, Han Reiziger, Margriet Eshuys, Jarmo Hoogendijk, Hennie Vrienten, Martin Veltman en Yvonne Kroonenberg. Meer dan 170 pagina's over beeldverruimende middelen. U kunt die in huis halen door f 10 over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van "3 x Humanist". Dit aanbod geldt zolang de voorraad strekt.